

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Povereníctvo školstva, vied a umení v Bratislave.

Číslo: 124539/50-IV/1.

V Bratislave dňa 19. júna 1950.

Vec: Vedecké ústavy, spoločnosti a
múzeá. Smernice o organizovaní,
metódach a obsahu vedeckej
práce.

Slovenské národné múzeum,

Turč.Sv.Martin.

- Z OBSAHU: K I L I Á N O V Á, Gabriela – P O P E L K O V Á, Katarína:
Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Sloven-
sku: zmena vedeckého myslenia?
Z A J O N C, Juraj: Výskum v okrese Modrý Kameň v roku
1950 ako príklad prenikania marxizmu do slovenského
národopisu
B E N Ž A, Mojmir: Výskumné a prezentačné aktivity SNM
v Martine v 50. rokoch 20. storočia
S T O L I Č N Á, Rastislava: PhDr. Michal Markuš, CSc.
(1912 - 2004) v súradniciach 50. – 70. rokov 20. storočia
S L A V E C - G R A D I Š N I K, Ingrid: "Marxistický program"
v slovinskej etnológii?

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiám v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiálové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách. Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

PREKLADY

John Minahane (do angličtiny)

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlášková Michaela Ferencová

Tatiana Bužeková Tatiana Podolinská

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

John Connolly (angličtina)

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Lubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

List Povereníctva školstva, vied a umení v Bratislave Slovenskému národnému múzeu v Turčianskom Sv. Martine zo dňa 19. júna 1950. Zo štúdie M. Benžu.

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

EDITORIAL

Kiliánová, Gabriela – Hložková, Hana: Editorial.....407

ŠTÚDIE

Kiliánová, Gabriela – Popelková, Katarína: Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?..... 410

Zajonc, Juraj: Výskum v okrese Modrý Kameň v roku 1950 ako príklad prenikania marxizmu do slovenského národopisu..... 425

Benža, Mojmír: Výskumné a prezentačné aktivity SNM v Martine v 50. rokoch 20. storočia..... 443

Stoličná, Rastislava: PhDr. Michal Markuš, CSc. (1912 - 2004) v súradniciach 50. – 70. rokov 20. storočia..... 465

Slavec-Gradišnik, Ingrid: "Marxistický program" v slovinskej etnológii?..... 478

MATERIÁLY

Fetko, Filip: Židovské obyvateľstvo v oblasti Starej Lubovne do polovice 19. storočia..... 496

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

PhDr. Jaroslav Štika, CSc. (1931 – 2010) (Magdaléna Paríková)..... 509

Jubilantka Zuzka Beňušková (Kornélia Jakubíková)..... 510

XVI. medzinárodná konferencia orálnej histórie (Zuzana Profantová – Monika Vrzgulová)..... 514

Antropologický ateliér "Ritual, Conflict and Consensus: Comparing Case Studies in Asia and Europe" (Juraj Podoba)..... 517

Seminár "Folklór a folklorizmus v procesoch komunikácie" venovaný jubileu prof. Milana Leščáka (Alexandra Bitušiková)..... 519

Etnofilm Čadca 2010 (Daniela Jurisová)..... 521

II. medzinárodná vedecká konferencia Univerzity J. Selyeho v Komárne a jej interdisciplinárna sekcia o výskume stereotypov (Marta Botíková)..... 524

Trinásta svetová konferencia o kultúre a spoločnosti v Maháráštre (Dušan Deák)..... 526

Výročná konferencia Collegia Carolina (Juraj Podoba)..... 529

Medzinárodná vedecká konferencia: (Barbora Jombíková) 532

RECENZIE – ANOTÁCIE

Petr Lozoviuk: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen (Juraj Podoba)..... 535

Margita Jágerová: Posledné zbohom... Súčasné pohrebné obyčaje (Gabriela Kiliánová)..... 543

Nováková, Katarína: Vinohradníctvo a vinohradníci v procesoch transformácií (Katarína Popelková)..... 546

OBSAH 58. ROČNÍKA

CONTENTS

EDITORIAL

- K i l i á n o v á, Gabriela – H l ô š k o v á, Hana: Editorial..... 407

ARTICLES

- K i l i á n o v á, Gabriela – P o p e l k o v á, Katarína: The Introduction of Marxist Ethnography in Ethnology in Slovakia: A Change in Scholarly Thinking?..... 410
- Z a j o n c, Juraj: Research in the Modrý Kameň Region in 1950, as an Instance of the Penetration of Marxism into Slovak Ethnology..... 425
- B e n ž a, Mojmir: Research and Exhibition Activities in the Slovak National Museum in Martin during the 1950s..... 443
- S t o l i č n á, Rastislava: PhDr. Michal Markuš, CSc. (1912-2004) in the Timeframe of the 1950s-1970s..... 465
- S l a v e c-G r a d i š n i k, Ingrid: The "Marxist agenda" in Slovenian ethnology..... 478

RESEARCH REPORTS

- F e t k o, Filip: The Jewish Population in the Stará Lubovňa Area to the mid-19th Century..... 496

NEWS

- Obituary for PhDr. Jaroslav Štika, CSc. (Magdaléna P a r í k o v á)..... 509
- Zuzka Beňušková's Jubilee (Kornélia J a k u b í k o v á)..... 510
- XVI International Conference on Oral History (Zuzana P r o f a n t o v á – Monika V r z g u l o v á)..... 514
- Anthropological Workshop "Ritual, Conflict and Consensus: Comparing Case Studies in Asia and Europe" (Juraj P o d o b a).... 517

- Seminar "Folklore and Folklorism in the Processes of Communication", dedicated to Prof. Milan Leščák on his Jubilee (Alexandra B i t u š í k o v á)..... 519
- Ethnofilm Čadca 2010 (Daniela J u r i s o v á)..... 521
- II International Academic Conference of the Interdisciplinary Section on the Research of Stereotypes, J. Selye University, Komárno (Marta B o t í k o v á)..... 524
- Thirteenth World Conference on Culture And Society in Maharashtra (Dušan D e á k).... 526
- Annual Conference of Collegium Carolinum (Juraj P o d o b a)..... 529
- International Academic Conference: June 1-3, 2010, Bratislava (Barbora J o m b í k o v á)..... 532

BOOK REVIEWS – ANNOTATIONS

- Petr Lozoviuk: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen (Juraj P o d o b a)..... 535
- Margita Jágerová: The Last Goodbye... Contemporary Funeral Customs (Gabriela K i l i á n o v á)..... 543
- Nováková, Katarína: Vinegrowing and Vineyard Owners in the Processes of Transformation (Katarína P o p e l k o v á)..... 546

CONTENTS OF THE 58th VOLUME

**VÝSKUM V OKRESE MODRÝ KAMEŇ V ROKU 1950 AKO
PRÍKLAD PRENIKANIA MARXIZMU DO SLOVENSKEHO
NÁRODOPISU****JURAJ ZAJONC**

*PhDr. Juraj Zajonc, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, juraj.zajonc@savba.sk*

This paper deals with the development of ethnology in Slovakia (where it was then called *národopis*) from 1945 to 1950. To a lesser extent it tracks the penetration into this scholarly discipline of Marxism, in the context of its promotion by the governing regime after the communist seizure of power in 1948. More detailed attention is given to the penetration of the Soviet ethnographic school, founded on historical and dialectical materialism, into ethnology during this period. The first section of the paper contains a detailed characterisation of the Ethnological Institute of the Slovak Academy of Sciences and Arts (1946-1953). In the second section the paper offers information on the fieldwork activity which the Ethnological Institute carried out during 1950 in the vicinity of the town of Modrý Kameň, in the south-central part of Slovakia. The reconstructed fieldwork is analysed as an instance of the penetration of communist ideology into a discipline in the totalitarian system. The reason why the research project in the Modrý Kameň region is taken as a model example is the fact that scholars in the Ethnological Institute, in the time between the project's preparation and the publication of its results, began a programmatic orientation of ethnology on the theoretical and methodological planes towards Marxism.

Kľúčové slová: *národopis na Slovensku 1945 - 1950, sovietska etnografická škola, okres Modrý Kameň*

Key words: *ethnology in Slovakia from 1945 to 1950, Soviet ethnographic school, Modrý Kameň region*

Na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia sa v slovenskej spoločnosti začali na základe rozhodnutí jednej politickej strany presadzovať princípy, ktoré v nasledujúcich štyridsiatich rokoch vymedzovali pole i nástroje etnologického bádania na Slovensku. Keď sa Viera Urbancová v roku 1979, tridsať rokov po vzniku Národopisného ústavu SAVU, zaoberala vývojom disciplíny v uvedených rokoch, konštatovala, že „obdobie

hľadania vedeckého profilu slovenskej etnografie vrcholí koncom 40. a na začiatku 50. rokov, keď sa pracovná kapacita presunula z Národopisného odboru Matice slovenskej a iných inštitúcií do Národopisného ústavu SAV, ktorý sa postupne, najmä od roku 1953, stáva centrom marxistického národopisu na Slovensku“ (URBANCOVÁ 1979: 107).¹ Autorka vtedy nevenovala viac pozornosti odpovedi na otázku, či nová orientácia slovenského národopisu bola naozaj tým, čo táto disciplína hľadala a či bola skutočne výsledkom hľadania. Možno koncom 70. rokov ešte stále nebola vhodná spoločensko-politická situácia na kladenie otázok, dotýkajúcich sa obdobia, v ktorom bol napríklad Národopisný ústav (ďalej NÚ) Slovenskej akadémie vied a umení (ďalej SAVU) zrušený a začlenený ako Národopisná sekcia do Historického ústavu SAVU (HORVÁTH 1994: 70). Ubiehajúce desaťročia nás síce od týchto udalostí vzdiaľujú, postupne sa strácajú aj ich aktéri či priami svedkovia, no stále aktuálnou ostáva potreba sledovať vývoj disciplíny, ktorá – hoci v dobe zmenenej udalostami roku 1989 – nesie v sebe dedičstvo obdobia, ktorým sa zaoberá tento príspevok.

V rámci štúdia dejín etnológie² na Slovensku v 20. storočí sa obdobiu vzniku a činnosti NÚ SAVU (1946 – 1953) a prenikaniu marxizmu³ dosiaľ nevenovala sústredená pozornosť. Pohľady na tieto témy sú buď založené na hodnotení udalostí z pozície súdobo presadzovaných názorov na orientáciu vedy (PODOLÁK 1955, MJARTAN 2006) alebo prezentujú chronológiu udalostí (HORVÁTHOVÁ 1973, URBANCOVÁ 1979), prípadne osobné skúsenosti a názory na udalosti a ich aktérov (KOVAČEVIČOVÁ 1994, 2001; Rozhovor 2006). Cieľom tohto príspevku je spoznať na konkrétnom prípade prejavy prenikania marxizmu do slovenského národopisu začiatkom 50. rokov 20. storočia.⁴ Prípadom, umožňujúcim sledovať uvedený proces od prípravy zberu údajov až po publikovanie poznatkov, je výskumná akcia realizovaná NÚ SAVU v roku 1950 v obciach okresov Modrý Kameň a Lučenec.⁵

Základným prameňom údajov, umožňujúcim rekonštruovať udalosti a sledovať ich výsledky, boli archívne dokumenty. Boli to materiály, ktoré vznikli riadiacou a vedecko-organizačnou činnosťou v NÚ SAVU v rokoch 1946 – 1951⁶ a výskumné správy, obsahujúce údaje získané výskumom v obciach okresu Modrý Kameň a Lučenec v roku 1950.⁷ Ďalším prameňom boli publikované texty k dejinám slovenskej etnológie, NÚ⁸ a SAVU (KAMENCOVÁ 1994, KLAČKA 1994). Škálu prameňov rozšírili údaje získané formou interview od troch členov výskumného tímu, ktorí sa zúčastnili na výskume ako študenti Filozofickej fakulty vtedajšej Slovenskej univerzity (ďalej FF SU).⁹

Prvá časť príspevku obsahuje stručnú charakteristiku NÚ SAVU v roku 1950, v ktorom sa uskutočnil výskum v okrese Modrý Kameň a v ktorom sa zmenilo i teoretické a metodologické smerovanie inštitúcie a odboru.¹⁰ Druhá časť príspevku je rekonštrukciou uvedenej výskumnej akcie i realizácie ďalších fáz tohto projektu. Sledovanie jeho zložiek je zamerané na prejavy presadzovania marxizmu ako teoretického základu vedy i štátnej ideológie v slovenskom národopise začiatkom 50. rokov 20. storočia.

Národopisný ústav SAVU

NÚ SAVU, ktorého budúca činnosť a organizačná štruktúra sa prejednávala 20. 12. 1945 na IV. konferencii vedeckých ústavov SAVU (NÚ-I 815/1946-II, KAMENCOVÁ 1994: 32), vznikol v roku 1946. Jeho vedením bol poverený Rudolf Žatko a pracovníčkou bola Mária Kolečányi-Kosová.¹¹ Jeho prvým predsedom bol Peter Bogatyriov.¹² V roku 1949 sa stal administratívnym riaditeľom NÚ SAVU Ján Mjartan.¹³ V roku 1950 sa stal jeho predsedom Andrej Melicherčík¹⁴ a pracovníčkou Soňa Kovačevičová.¹⁵ Od roku 1949 budoval NÚ SAVU v Košiciach svoju pobočku,¹⁶ ktorá začala pracovať 11. 7. 1950. Tým sa

externými pracovníkmi NÚ SAVU stali Michal Markuš a Karol Andel (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 78, MJARTAN 2006: 219).

V roku 1950 pokračoval NÚ v budovaní svojej vnútornej štruktúry,¹⁷ snažil sa o získavanie a prípravu budúcich pracovníkov¹⁸ a o nadviazanie kontaktov s externými spolupracovníkmi spomedzi učiteľov.¹⁹ Riešil otázku vydávania vlastného odborného časopisu,²⁰ hľadal možnosti zabezpečenia fotografickej,²¹ kresbovej²² a zvukovej dokumentácie²³ pre potreby svojej výskumnej činnosti.²⁴ Venoval sa budovaniu dokumentačných fondov pracoviska,²⁵ riešil problémy späté s jeho umiestnením a s úrovňou pracovných podmienok.²⁶

Ústav v rámci konštituovania komisií na svojej pôde, riešenia pracovných úloh, ale i z rozhodnutia štátnych orgánov, nadviazal pracovné kontakty napríklad s Československým rozhlasom,²⁷ Gramofónovými závodmi,²⁸ Dokumentárnym filmom²⁹ a rozvíjal spoluprácu s múzeami. Riešil napríklad aj koncepciu výskumu ľudových piesní, tancov a hudby v SAVU, v rámci ktorej navrhol vytvorenie Hudobnovedného ústavu SAVU.³⁰ Zo súdobých dokumentov vyplýva, že NÚ pri riešení úloh prizýval už v prípravnej etape k spolupráci širokú škálu inštitúcií³¹ a že mal snahu získať prehľad o „výskumoch národopisného rázu“ na Slovensku.³² V roku 1950 v NÚ už pracovalo alebo bolo zriadených niekoľko odborných komisií. Pravdepodobne už existovala Komisia pre výskum ľudovej architektúry, Bibliografická a Dotazníková komisia.³³ Dňa 16. 3. 1950 sa konala ustanovujúca schôdza Sboru pre výskum ľudového tanca a hudobnej kultúry.³⁴ Dňa 26. 5. 1950 riaditeľ NÚ listami požiadal Správny zbor SAVU o súhlas zriadiť Komisiu pre ľudovú pieseň³⁵ a Muzeálnu komisiu.³⁶

Hlavnými úlohami pracoviska od jeho vzniku bola realizácia terénnych výskumov, zostavovanie bibliografie slovenského národopisu a spracúvanie jeho dejín (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 76 – 77, MJARTAN 2006: 219). Vlastná vedeckovýskumná činnosť pracoviska sa začala rozvíjať v roku 1949 (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 76–78). Jej ciele boli vtedy i začiatkom roka 1950 definované ako vytvorenie „Atlasu slovenského národopisu“ (NÚ-I, 1736/1949-II), „súborného diela o slovenskom národopise“ (NÚ-I, 2869/1949), „systematické spracovanie slovenského národopisu“ (NÚ-I, 2573/1949) i ako potreba „urýchlene zachytiť slovenskú ľudovú kultúru“ (NÚ-I, spis č. 867/1950).

V roku 1950 pracovníci NÚ oficiálne deklarovali príklon k marxizmu, ako teoretickému a metodologickému základu slovenského národopisu. Po IX. zjazde KSS, ktorý sa konal v apríli 1950 (ES-III 1979: 142), bola na 27. 6. zvolaná porada NÚ s cieľom „prerokovať smernice z IX. sjazdu Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS), pokiaľ majú vplyv na pracovný program NÚ“.³⁷ Podľa zápisnice z porady, konanej 27. a 28. 6. „Národopisný ústav [...] vychádzal z podrobného rozboru výsledkov IX. zjazdu a najmä referát súdr. Širokého a referát súdr. Bašťovanského³⁸ si zobral za základ a východisko svojich prác a ďalšieho plánovania. V zmysle týchto referátov prepracúva svoj pracovný program a za svoju základnú úlohu považuje boj s buržoáznym nacionalizmom a reakčnými ideológiami z neho vyplývajúcimi. Súčasne NÚ vynaloží všetko svoje úsilie, aby svoj vedný odbor prepracoval na základe marx-leninizmu za pomoci vysokovyvinutej sovietskej etnografickej vedy“³⁹ (NÚ-II, 2675/1950).

Zmeny pracovného programu NÚ sa dotkli už druhej polovice roku 1950. Už na porade vznikol Plán úloh a práce Ústavu na III. štvrťrok 1950, podľa ktorého bol hlavnou úlohou „všestranný národopisný výskum slovenskej ľudovej kultúry. Hlavný zreteľ študijnej a výskumnej práce je zameraný na tie fakty, ktorých rozklad začal sa za kapitalizmu a ktoré premenou spoločnosti a ľudovej kultúry miznú. Pritom sa dôraz kladie na vývin spoločenskej sústavy, ekonomickej bázy, na výrobné procesy a na kolektívne práce

ľudu. Osobitne sa zdôrazňujú tie progresívne sily ľudu, ktoré sa prejavovali v boji proti feudálnemu útlaku a neskôr proti triednemu vykorisťovaniu. Zvláštna pozornosť sa venuje tým složkám ľudovej tvorivosti, ktoré možno zhodnotiť, využiť a zapojiť do úloh päťročnice /výtv. umenie, textil, vyšívanie a pod./, alebo ich možno použiť pre ciele ľudových umeleckých kolektívov a ďalšiu umeleckú tvorbu“ (NÚ-II, 2515/1950).

Výskum v okrese Modrý Kameň v roku 1950 : podnet na realizáciu

Terénne výskumy tvorili od vzniku NÚ súčasť jeho vedeckých aktivít a boli základnou metódou získavania údajov. Už prví pracovníci NÚ R. Žatko a M. Kolečányi-Kosová boli v rokoch 1946 – 1948, z poverenia Československej presídľovacej komisie, zapojení do výskumu Slovákov v Juhoslávii (KOVÁČEVIČOVÁ 1994: 76). Medzi rokmi 1946 až 1949 bol jedným z dvoch najvýznamnejších úsekov činnosti NÚ výskum drotárov v oblasti Kolárovc a Veľkého Rovného (MJARTAN 2006: 219). V rokoch 1946 – 1947 NÚ koordinoval terénny výskum, ktorý mali realizovať poslucháči FF SU.⁴⁰ Pracovníci NÚ spolu s externými spolupracovníkmi uskutočnili v roku 1949 časovo i územne rozsiahly terénny výskum na Zemplíne, v ktorom sa malo pokračovať aj v roku 1950.⁴¹

V novembri 1949 sa prednosta prezídia SAVU obrátil na Okresný národný výbor (ďalej ONV) v meste Modrý Kameň. Uviedol, že SAVU dostala „neúradnú zvesť, že obec Lešť má sa zrušiť a jej obyvateľstvo má sa presídliť inam“ a žiadal informácie, či je údaj pravdivý, či sa týka aj iných obcí a kedy sa má presídlenie obyvateľov uskutočniť. Ako dôvod záujmu bolo uvedené: „chceme totiž previesť tu národopisný výskum ešte pred evakuáciou obyvateľstva“ (NÚ-I, 2896/1949). V decembri 1949 ONV odpovedalo, že okrem obce Lešť má byť presídlená aj obec Turie Pole. Dôvodom presídlenia bolo, že priestor bol „potrebný pre vojenské účely“. Termín vysídlenia nebol ONV známy. Odpoveď obsahovala konštatovanie, že „obe obce sú svojrázne a bolo by skutočne potrebné previesť národopisný výskum“ (NÚ-I, 3139/1949). Na základe tejto informácie sa NÚ rozhodol zaradiť do svojich aktivít v roku 1950 – aj napriek plánu pokračovať vo výskume na východnom Slovensku – „normálny jarný výskum novohradského kraja“.⁴²

: príprava

Prípravou výskumu sa zaoberal NÚ už na porade 12. 1. 1950. Jednalo sa na nej o počte jeho pracovníkov, ktorí sa na výskume zúčastnia, vyslovila sa požiadavka zapojiť do neho Krajské múzeum v Banskej Bystrici a spolupracovať s Krajským národným výborom (ďalej KNV) v Banskej Bystrici (NÚ-I, 159/1950). O spolupráci, ktorú A. Melicherčík osobne dohodol s KNV a Osvetovým inšpektorátom Okresného národného výboru (ďalej ONV) v Modrom Kameni, informoval na porade 2. 3. 1950. Súčasne navrhol žiadať súhlas od IV. oblasti Ministerstva národnej obrany (ďalej MNO), „aby sme počas výskumu nemali zbytočných prekážok, lebo tento kraj patrí pod vojenský dozor“ (NÚ-I, 913/1950). Krajské múzeum v Banskej Bystrici informoval o výskume v okrese Modrý Kameň riaditeľ Mjartan listom. Navrhol spojiť ho so zberom muzeálneho materiálu: „výskumníci označia vhodné predmety a upozornia na ne múzeum“. Žiadal, aby múzeum oznámilo, či má záujem o tento postup, pretože inak „nemalo by smyslu, aby sa členovia nášho výskumného kolektíva venovali aj muzeálnej stránke ľudovej hmotnej kultúry“ (NÚ-I, 948/1950).

Vedenie NÚ venovalo pozornosť aj zabezpečeniu fotografickej, kresbovej a zvukovej dokumentácie. Zrealizovať ju bolo možné len prostredníctvom externých spolupracovníkov. Preto J. Mjartan 11. 3. 1950 listom oznámil vydavateľstvu Práca dátum konania výskumu s tým, aby podnik do aprílových prác zaplánoval účasť jeho fotografa na poslednom týždni výskumu (NÚ-I, 947/1950). SAVU, na výzvu predsedu NÚ, oslovilo riaditeľstvo

Slovenskej filmovej tvorby so žiadosťou o požičanie „kameramana s výzbrojou, aby v teréne robil krátke dokumentárne filmy“ (NÚ-I, 951/1950). Mjartan 7. 5. 1950 požiadal Československý rozhlas, aby na výskum vyslal „rozhlasový voz s technickým personálom a odborníka, ktorého určí Vaše oddelenie pre ľudovú hudbu“ (NÚ-II, 1358/1950).

Komplexnou prípravou výskumu sa zaoberala porada 15. 3. 1950. Riaditeľ NÚ referoval o výsledkoch jeho predchádzajúcej prípravy, o získaní povolenia na výskum a fotografovanie z MNO i o písomnom potvrdení ústneho dohovoru sa predsedami KNV a ONV v Banskej Bystrici. Jednalo sa aj o personálnom zložení a štruktúre terénneho tímu, o úlohách a cieľoch výskumu i o metodike fotografickej, kresbovej a zvukovej dokumentácie (NÚ-II, 1029/1950).

Organizáciou, zabezpečením ubytovania a komunikáciou s inštitúciami, prostredníctvom prednostu pre vedecké ústavy SAVU, bol poverený J. Mjartan (ibid.). Nariadením Správneho sboru SAVU zo dňa 4. 4. sa stal aj formálne vedúcim výskumu (NÚ-II, 1728/1950). Na jeho realizáciu žiadal sumu 100.000 Kčs, ktorú Komisia pre vedecké ústavy dňa 22. 3. 1950 schválila (NÚ-II, 1025/1950).

Na spoluprácu boli vyzvané aj ďalšie subjekty: Matica slovenská (ďalej MS), Štátny ústav pre ľudovú pieseň, Jazykovedný ústav SAVU, Sbor národnej bezpečnosti v Modrom Kameni, miestne národné výbory, školy, farské úrady i organizácie Československého sväzu mládeže (ďalej ČSM) v obciach (NÚ-II, 1728/1950). V liste adresovanom ONV v Modrom Kameni bola vyslovená žiadosť informovať o výskumnej stanici národnej bezpečnosti, „aby sme sa všade mohli opierať aj o ich pomoc a spoluprácu a aby sme neboli hatení“, a národné výbory, „aby nám ľud dôveroval a aby bol upovedomený a poučený o tom, že ide výlučne o študijnú záležitosť [...]“ (NÚ-I, 949/1950). Vzhľadom na problémy v zásobovaní obyvateľstva po druhej svetovej vojne, NÚ požiadal Povereníctvo výživy o prídely stravy a Povereníctvo priemyslu a obchodu o prídely odevov a obuvi pre 15 účastníkov výskumu na čas 21 dní.⁴³ V pokynoch z 3. 4. 1950 bolo uvedené, že „do dnešného dňa nie sú žiadosti vybavené, preto pre istotu nech sa každý účastník sám riadne vystrojí a zásobí. Stravné lístky si doneste“ (NÚ-II, 1304/1950). Prídely z Povereníctva priemyslu sa získať nepodarilo.⁴⁴ No zo správy J. Mjartana o priebehu výskumu vyplýva, že prídely potravín – slaninu, masť, mäso, cukor – výskumný tím dostal. Stravu si jeho členovia „dávali pripraviť jednotlivým menším skupinám s časom načas v niektorých domácnostiach, vždy podľa možnosti.“ Ubytovanie bolo zabezpečené, no bolo „nie jednako dobré, aké sa komu bez výberu dostalo“ (NÚ-II, 1728/1950). Prostredníctvom predsedu vedeckých ústavov sa riaditeľ NÚ snažil získať na transport výskumníkov počas výskumu motorové vozidlo zo Štátneho ústavu pre ľudovú pieseň⁴⁵ i z Krajského národného výboru v Banskej Bystrici (NÚ-II, 1251/1950), čo sa však nepodarilo.

: lokality

Podnetom na realizáciu výskumu bolo vysídlenie dvoch obcí vtedajšieho okresu Modrý Kameň – Lešť a Turie Pole.⁴⁶ Na porade NÚ 2. 3. 1950 bolo rozhodnuté, že výskum sa nebude opierať „len o preskúmanie materiálu v uvedených dvoch dedinách, ktoré majú byť vystáňované, ale pre úplnosť podnikne sa výskum v okolí. Takýmto spôsobom sa dosiahne väčšej úplnosti nazbieraného materiálu z jedného kraja národopisne jednotného“ (NÚ-I, 913/1950). Tak sa mal pôvodne záchranný výskum v dvoch lokalitách rozšíriť o riadny základný výskum v obciach Ábelová, Horný a Dolný Tisovník, Madačka, Nedelište, Polichno, Šuľa, Vereš (dnes Červeňany), Veľký Lom, Dačov Lom, Senohrad.⁴⁷ Reálne sa výskum uskutočnil v obciach Ábelová, Brusník, Červeňany, Dolná Strehová, Dolné Plachtince, Dolný Tisovník, Horný Tisovník, Chrt'any, Lešť, Madačka, Nedelište, Príboj, Stará Huta, Stredné Plachtince, Suché Brezovo, Šuľa, Turie Pole, Veľký Lom a Závada.⁴⁸

Obr. 1 Časť členov výskumného tímu, fotografovaní v Lešti alebo v Turom Poli: vľavo stojaci F. Poloczek, J. Podolák v klobúku, sediace (zľava) J. Pátková, A. Kostková, V. Brychtová a V. Gašpariková. Fotografiiu zhotovila S. Kovačevičová. Odev fotografovala v autentických aj v inscenovaných situáciách, v ktorých ho mali oblečený nielen obyvatelia skúmaných obcí, ale aj členovia výskumného tímu.

Obr. 2 Ženy vychádzajúce z kostola. Turie Pole. Foto S. Kovačevičová. Archív negatívov ÚEt SAV, neg. č. 16 172.

: tím

V zápise z porady, konanej 12. 1. 1950, je uvedené, že NÚ na terénny výskum v okrese Modrý Kameň NÚ pošle „troch ľudí“ (NÚ-I, 159/1950). Na porade 2. 3. 1950 boli do výskumného tímu okrem J. Mjartana, A. Melicherčika a S. Kovačevičovej zaradení aj externý pracovník NÚ M. Markuš, L. Baran z národopisného oddelenia Štátneho pamiatkového úradu v Prahe, L. Burlas zo Štátneho ústavu pre ľudovú pieseň, C. Zálešák z MS a asistent Jazykovedného ústavu SAVU G. Horák (NÚ-I, 913/1950; NÚ-1029/1950). Na návrh A. Melicherčika boli na porade 15. 3. vytvorené výskumné komisie: (1.) komisia pre výskum hmotnej kultúry a zvykov, ktorej vedením bol poverený J. Mjartan „ako vedúci tohto oddielu ľudovej kultúry v NÚ“ a (2.) komisia pre výskum folklóru (pieseň, taneč, dialektológia, rozprávky), ktorú mal viesť A. Melicherčík „ako vedúci folkloristiky v NÚ“. Súčasťou tímu mali byť fotograf, kreslič, technický pracovník z Československého rozhlasu a kameraman (NÚ-II, 1029/1950).

V hlásení Správnemu sboru SAVU zo dňa 17. 3. J. Mjartan uviedol, že výskumný tím budú tvoriť tri skupiny: etnografická (L. Baran,⁴⁹ R. Bednárík,⁵⁰ V. Gašpariková,⁵¹ S. Kovačevičová, M. Markuš,⁵² J. Mjartan, J. Podolák,⁵³ A. Polonec⁵⁴), folkloristická (G. Horák, J. Kovalčíková,⁵⁵ A. Melicherčík, F. Poloczek,⁵⁶ dvaja poslucháči národopisu⁵⁷) a technický personál.⁵⁸ Okrem uvedených boli organizačné pokyny a poverenie na výskum poslané aj študentom FF SU Viere Brychtovej, Stanislavovi Paličkovi a Jarmile Pátkovej (NÚ-II, 1304/1950).

Zloženie tímu, ktorý výskum realizoval, sa ešte zmenilo. Podľa zoznamu ubytovaných, zostavenom Miestnou osvetovou besedou Lešti, sa na ňom zúčastnili R. Bednárík, V. Brychtová, V. Gašpariková, G. Horák, A. Kostková,⁵⁹ S. Kovačevičová, M. Markuš, A. Melicherčík, J. Mjartan, S. Palička, J. Pátková, J. Podolák, F. Poloczek a A. Polonec (NÚ-II, 1728/1950). Do zostavy patrili dvaja kresliči a fotograf.

: termín

Začiatok výskumu bol na porade 2. 3. 1950 určený na 12. 4. (NÚ-I, 913/1950). Hoci ukončiť sa mal – v súlade so súhlasom Veliteľstva 4. oblasti z 9. 3. 1950 – do 30. 4. 1950 (NÚ-II, 1728/1950), NÚ SAVU tento termín nepovažoval za záväzný. Zápisnica z pracovnej porady dňa 15. 3. obsahuje údaj, že výskum sa „ukončí 3. mája, bude trvať približne 3 týždne“ (NÚ-II, 1029/1950). Takáto dĺžka bola uvedená aj v liste z 3. 4. 1950, obsahujúcom pokyny pre účastníkov (NÚ-II, 1304/1950). Výskum reálne trval od 12. apríla do 3. mája 1950, pričom nie všetci výskumníci sa na ňom zúčastnili počas celého trvania.⁶⁰

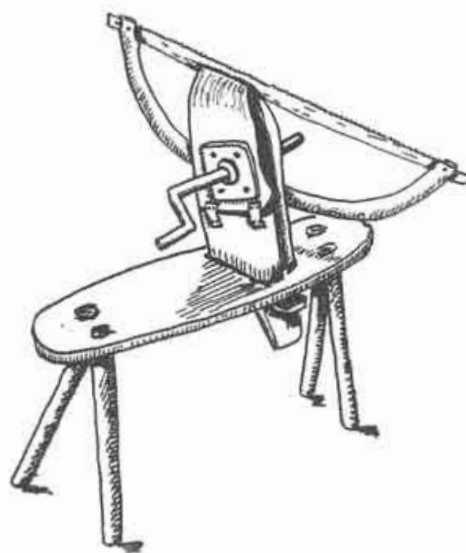
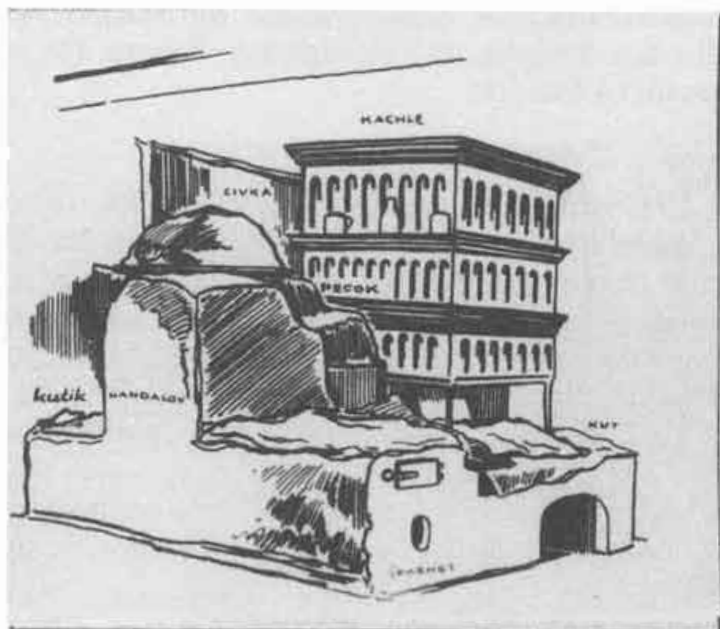
V dobe presídľovania obyvateľov obcí Lešť a Turie Pole sa uskutočnil ešte doplnkový výskum (J. P.). O jeho účastníkoch, územnom rozsahu, priebehu a výsledkoch však nie sú zatiaľ známe žiadne údaje.

: realizácia

Výskum, na podnet „úradných činiteľov okresu“, začal stretnutím v čitárni kultúrneho domu v Lešti dňa 12. 4. 1950 (NÚ-II, 1304/1950). Výskumný tím tu privítali zástupcovia KNV v Banskej Bystrici, ONV v Modrom Kameni a „na početné pozdravy odpovedal predseda NÚ doc. A. Melicherčík“ (NÚ-II, 1728/1950). Etnografická skupina odišla nasledujúci deň do obce Turie Pole a folkloristická skupina ostala Lešti. Skupiny si 18. apríla výskumné lokality vzájomne vymenili. Folkloristická skupina navštívila aj obce Horný a Dolný Tisovník, „niektoré lazy“ a prácu 22. 4. ukončila. Etnografická skupina

Obr. 3 Skrúcanie povriesla zo slamy.
Turie Pole, 1950. Foto J. Nový.
Archív negatívov ÚEt SAV, neg. č. 13
813.

Obr. 4 Objekty, ktoré nebolo možné vzhľadom na úroveň technického vybavenia výskumného tímu zdokumentovať fotograficky, sa zachytili kresbou. Pec. Turie Pole, 1950. Autor kresby Dušan Oravec. Archív kresieb ÚEt SAV, inv. č. 512.

Obr. 5 Okrem kresličov – študentov Vysokej školy výtvarných umení kresby zhotovovali, aj niektorí výskumníci. Stolec na pilku. Lešt', 1950. Autor kresby M. Markuš. Archív textov ÚEt SAV, inv. č. 284 B, list 158.

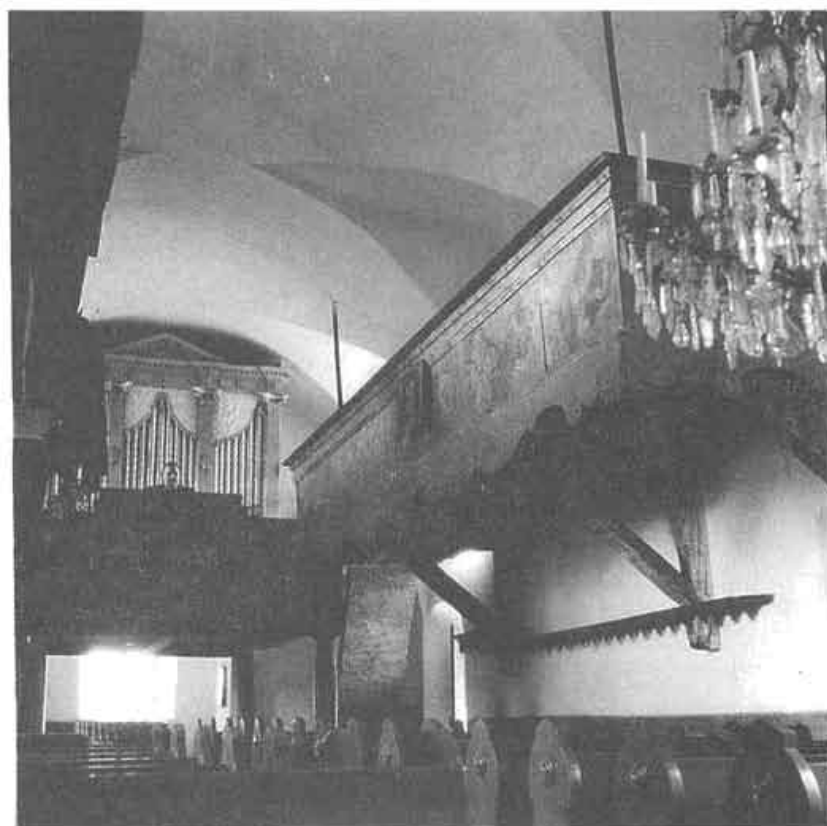
odišla 23. 4. z Lešti do Horného Tisovníka. Navštívila aj „niekoľko odľahlých lazov“ a obec Stará Huta. Potom sa výskum presunul do Dolného Tisovníka a „smerom na juh sa podnikol prierezový výskum, aby sa poznal charakter južnej oblasti Novohradu, rozhranie medzi horskou a nížinnou kultúrou, maďarský vplyv a mohol sa stanoviť plán na ďalší výskum tejto oblasti. Postupne a na kratší čas sa navštívili obce Červeňany, Šuľa, Chrt'any, Závada, Dolná Strehová, Stredné a Dolné Plachtince a niektorí členovia skontrolovali aj okrajové oblasti smerom na Nedelište-Madačku-Ábelovú v lučeneckom kraji.“ Etnografická skupina ukončila prácu 3. mája (NÚ-II, 1728/1950). Za záver poslal NÚ dvadsiatim inštitúciám d'akovný list, obsahujúci presvedčenie, že „na Vašu pomoc môžeme rátať aj pri ďalších výskumoch vo Vašom kraji“.⁶¹

Z hodnotenia výskumu na porade 19. 5. 1950, ktoré urobil A. Melicherčík, vyplýva, že plánovaná spolupráca a komunikácia skupín bola nedostatočná (ibid.). Analýza obsahu výskumných správ ukazuje, že niektorí členovia tímu zaznamenávali aj údaje, ktoré nesúviseli s im pridelenou témou.

: objekt

Objekt výskumu bol definovaný širokým a nejednoznačným pojmom „ľudová kultúra, ľudové umenie“ (NÚ-I, 951/1950). Jeho špecifikácia na „pamiatky ľudovej kultúry a umenia“ (NÚ-I, 949/1950) v spojení napríklad s údajom, že obyvatelia skúmaných obcí „povyťahovali staré predmety zo skriň, s povalov a pivníc, všetko ochotne vyložili, ba často nás sami upozorňovali na predmety, ktoré považovali za dôležité“ (NÚ-II, 1728/1950), naznačuje, že časť výskumníkov sústredila pozornosť predovšetkým na artefakty a prejavy, dokumentujúce spôsob života v minulosti. Pri výskume folklóru (A. Melicherčík), zvykov, názorov a predstáv (J. Mjartan) i produkcie textilu a používaní textílií (S. Kovačevičová) bola pozornosť výskumníkov sústredená prevažne na poznanie ich aktuálnych foriem. Takmer výlučný záujem o archaické formy kultúry možno chápať ako pokračovanie historicko-evolučného prístupu národopisného bádania. Deklarované sledovanie súdobých prejavov folklóru možno dávať do súvislosti so sovietskou etnografickou školou, kladúcou výskum súčasnosti do centra svojho záujmu (MELICHERČÍK 1952: 14). Etnografický výskum bol založený na spojení sovietskej etnografickej školy s historicko-evolučným prístupom (napríklad J. Mjartan) i s metódou funkčného štrukturalizmu (S. Kovačevičová).

Počas práce v teréne členovia tímu získavali údaje o jednotlivých oblastiach „ľudovej kultúry a umenia“ podľa jej základného rozdelenia na hmotnú, duchovnú kultúru, folklór a nárečie. Ďalšie tematické rozčlenenie týchto oblastí bolo schválené na pracovnej porade 15. 3. 1950 (NÚ-II, 1029/1950). V rámci hmotnej kultúry išlo o tematické okruhy osídlenie a architektúra (R. Bednárík), interiér, bývanie, strava (M. Markuš), získavanie a spracovanie surovín a potraviny (A. Polonec),⁶² „textilie od vzniku /plátna/ až po uplatnenie v živote kolektíva [...]“ (S. Kovačevičová), zvykoslovie (J. Mjartan, V. Gašparíková), miery a váhy, „formy hospodárskej a zemedelskej výroby“ (J. Podolák).⁶³ Podľa plánu sa folklór mal skúmať ako celok (A. Melicherčík s poslucháčmi), no i v rámci samostatných tém pieseň, hudobné nástroje a tanec (F. Poloczek).⁶⁴ Výskumom nárečia bol poverený G. Horák. Toto rozdelenie tém vychádzalo zo súdobého členenia objektu bádania, zaužívaného v prvej polovici 20. storočia v slovenskom národopise. Vo formuláciách názvov niektorých tém z oblasti nazývanej hmotná kultúra bol buď už v prípravnej alebo až v hodnotiacej etape výskumu zreteľný vplyv jazyka súdobej marxistickej vedy. Napríklad už počas prípravy bola určená téma, obsahujúca spojenie „výrobné procesy“, ktorú mal skúmať L. Baran (NÚ-II, 1029/1950). A. Polonec mal pridelenú tému, pôvodne vymedzenú ako „zamestnania, prostredie, spôsob práce, použitie materiálu“. Na pracovnej porade

Obr. 6 Počas výskumu sa fotograficky dokumentovala aj sakrálna architektúra. Kostol v Turom Poli v roku 1950. Foto J. Nový. Archív negatívov ÚEt SAV, neg. č. 13 746.

Obr. 7 Kamenný náhrobník na cintoríne. Turie Pole, 1950. Foto J. Nový. Archív negatívov ÚEt SAV, neg. č. 44 983.

19. 5. 1950 pri hodnotení výskumu už bola uvedená ako „vývojové výrobné procesy, ich organizovanie s celou sústavou náčinia a náradia“ (NÚ-II, 2208/1950).

: ciele a úlohy

Z dostupných dokumentov nebolo možné zistiť, či a ako bol v prípravnej etape výskumu vymedzený jeho hlavný cieľ, hoci približný obsah naznačujú údaje v korešpondencii, súvisiacej s prípravou. Žiadosť o „pomoc a spoluprácu pri výskume a zachraňovaní slovenskej ľudovej kultúry a ľudového umenia“ obsahoval list, adresovaný Slovenskej filmovej tvorbe (NÚ-I, 951/1950). V rámci žiadosti o spoluprácu počas výskumu, adresovanej ONV v Modrom Kameni, bolo uvedené, že „[...] ide výlučne o študijnú záležitosť, zachovať pamiatky ľudovej kultúry a umenia“ (NÚ-I, 949/1950).⁶⁵ V „ideovom pláne výskumu“, schválenom pracovnou poradou NÚ 15. 3. 1950, bol v spojitosti s „komisiou pre folkloristiku“ uvedený čiastkový cieľ: „zachytenie tých jednotlivcov, ktorí sú schopní vytvoriť nové formy rozprávok piesní a pod.“ (NÚ-II, 1029/1950). Za nepriame vymedzenie cieľa možno považovať aj konštatovanie, uvedené po ukončení výskumu, podľa ktorého išlo o „všestranný národopisný výskum v uvedených obciach“, ktorým boli získané údaje do „encyklopédie slovenskej ľudovej kultúry“ (NÚ-II, 1695/1950). V rámci hodnotenia výskumu sa k svojim individuálnym cieľom a úlohám spätne vyjadrovali aj niektorí členovia tímu.⁶⁶ J. Mjartan uviedol, že mal „pridelenú úlohu študovať ľudové zvyky a ľudové liečenie“ s cieľom zistiť „v akom pomere je práca a zvykový kult v živote dedinského kolektíva. Či súvisí s jeho pracovným úsilím a hospodárskym podnikaním, ako vyplýva z pracovného procesu, ako ho dovršuje, či dokresľuje“. M. Markuš mal, podľa jeho názoru, „sozbierať javy vnútorného zariadenia domu a okolí domu a taktiež ohľadne ľudovej stravy. V Turom Poli som mal príležitosť zaujímavé veci zisťovať“. Z opisu metodiky výskumu S. Kovačevičovej je možné zistiť, že jej cieľom bolo „pochopiť prechod dediny z prežitkov feudalizmu do kapitalizmu a ilustrovať tento prechod textilnými výrobkami a dokumentovať závislosť bázy ekonomickej a sociálnej s výrobou textilnou, nástrojmi spracovania a umeleckým spracovaním produktov z ľanu, konopí a vlny“. Vo všeobecnej rovine bol cieľ výskumu v dobe jeho prípravy deklarovaný ako záchrana ľudovej kultúry a umenia, všestranný výskum alebo zdokumentovanie ľudovej kultúry.

V čiastkových a individuálnych cieľoch, formulovaných po výskume, v čase po IX. zjazde KSS, je zrejماً snaha spojiť ich s teoretickými, tematickými princípmi marxistickej etnografie: napríklad štúdium „javovej skutočnosti [...] v súvisi so spôsobom výroby materiálnych statkov“, vyhľadávanie vývoja schopných prvkov ľudovej kultúry, skúmanie formovania ľudovej kultúry v období rodiaceho sa kapitalizmu (MELICHERČÍK 1950: 30, 34 – 35).

: metodika a metódy

V prípravnej etape výskumu si mal, na základe usmernenia z NÚ, každý účastník vypracovať plán a ujasniť svoj pracovný postup. Existoval predpoklad, že na základe individuálnych plánov a diskusie „kolektívne sa ustália závažné smernice pre tento výskum“ (NÚ-I, 913/1950), ktorý sa však nenaplnil. Ani poslucháči FF SU, ešte ako začínajúci výskumníci, neboli v tomto smere inštruovaní: „len, že ideme robiť záchranný výskum“ (V. G.). Údaj o spoločnom východiskovom teoreticko-metodickom postupe je uvedený iba v „ideovom pláne výskumu“, schválenom pracovnou poradou NÚ 15. 3. 1950. V časti úlohy a ciele je uvedené, že „výskum hmotnej kultúry bude vychádzať zo skúmania stavu výroby v patričnom kraji“ (NÚ-II, 1029/1950). Uvedená formulácia naznačuje

*Obr. 8 Pohreb. Turie Pole, 1950.
Foto J. Nový. Archív negatívov
ÚEt SAV, neg. č. 13 802.*

snahu vychádzať pri výskume hmotnej kultúry z materiálnej výroby, považovanej v teórii historického materializmu za základ, určujúci spoločenské vzťahy. No absencia spoločnej inštrukčie (i výsledky výskumu) ukazujú, že príklon k marxistickej metodológii bol len deklarovaný. Každý z výskumníkov, vrátane študentov, pracoval jemu vlastnou metodikou jednej i viacerých metód.

Zo zachovaných vyjadrení výskumníkov, prezentovaných pri hodnotení výskumu 19. 5. 1950, vyplýva, že výskumnú metodiku si najucelenejšie pripravila a realizovala S. Kovačevičová. Pred výskumom v teréne si vypracovala jeho plán, dotazník a oboznámila sa „s exponátmi“⁶⁷ a literatúrou z tohto kraja“. Následne „skoro monograficky“ preskúmala tri obce a v dvanástich realizovala „prierezy srovnávací výskum“. Za východisko monografického výskumu si určila „širokú rodinu usadenú v jednom dome“, čo jej umožnilo získať „poznatky o srovnávaní textilných prác, textilnej výroby jednej generácie z druhou“ (NÚ-II, 2208/1950). Pre všetkých ostatných členov tímu bolo základnou jednotkou, v rámci ktorej sledovali konkrétnu tému, teritoriálne spoločenstvo obce. Podobne ako S. Kovačevičová, aj M. Markuš v dvoch obciach navštívil „takrečeno každý dom“ a v desiatich realizoval porovnávací výskum.

Výskumníci získavali informácie rozhovorom a pozorovaním autentických, ale aj inscenovaných situácií. Pravdepodobne obyvatelia Lešti napríklad, asi v miestnej škole, prevádzali rekonštrukciu zvyku, pri ktorom ženy nariekali nad slamenou figurínou s veľkým falusom (V. N.). Mjartan si ako vedúci výskumu osvojil názor o pozitívnom prínose maximálnej informovanosti obyvateľov obcí o výskume a ich účasti pri jeho organizovaní.⁶⁸ Tým, ktorí „zvlášť obetavo pomáhali pri výskume, zorganizovali a predviedli hromadné zvykoslovné scény a pod.“ bola poskytnutá finančná odmena (NÚ-II, 2317/1950).

Rozpisy tém z porady 15. 3. 1950 (NÚ-II, 1029/1950) i krátke zhrnutia zistení, prezentované pri hodnotení výskumu 19. 5. 1950 (NÚ-II, 2208/1950) ukazujú, že etnografický výskum bol zameraný predovšetkým na opis objektov, javov a procesov. Ten bol buď konečným výsledkom alebo základom komparácie v diachrónej i synchronnej rovine. V diachrónej rovine výskumníci sledovali vývoj prvkov kultúry, prípadne sa ich pokúšali rekonštruovať, ak ich už nenašli v teréne.⁶⁹ V synchronnom reze porovnávali z kvantitatívneho, no najmä z kvalitatívneho hľadiska predmety, zvyky atď. na princípe geografického výskytu (skúmané lokality medzi sebou; skúmaná lokalita, oblasť – iné oblasti alebo všeobecne územie Slovenska) a v prípade ich výskytu v kultúre minimálne dvoch vekových, profesijných, etnických skupín (starí – mladí alebo prastarí rodičia - starí rodičia – rodičia – deti; pastieri – drevorubači – roľníci; Slováci – Maďari). Opisy zvykov boli analyzované aj z hľadiska ich vzťahu k pracovným činnostiam jednotlivca a funkcie vo dvoch vekových skupinách (starí – mladí). Pri výskume folklóru bola hudobná zložka piesní podrobená analýze. Na základe získaného súboru znakov bola kultúra, ktorej súčasťou piesne tvorili, označená ako roľnícka. Ďalšie údaje o výskume folklóru v preskúmaných dokumentoch absentovali.

: zaznamenávanie údajov

Podľa S. Kovačevičovej sa výskum v povojnových rokoch na Slovensku robil „v Európe zaužívanou metódou, v ktorej sa dôraz kládol na záznam písomný, fotografický a zvukový“ (KOVAČEVIČOVÁ 2001: 120). Pri výskume v okrese Modrý Kameň bol najpoužívanejší rukopisný textový záznam do notesov a zošitov, ktorý bol základom pre spracovanie „elaborátov“ – výskumných správ „na ústavných kartotéčných lístkoch“ (NÚ-II, 2208/1950). Pracovníci NÚ robili záznamy na kartotékové lístky formátu A5 zväčša priamo v teréne ručne. Výskumné správy poslucháčov FF SU sú zväčša napísané na písacom stroji na listoch papiera formátu A4. Zápisy (notové i textové) piesní robil F. Poloczek za asistencie V. Brychtovej (V. N.). Výskumníci používali vlastné potreby na písanie i kreslenie. Kto vlastnil fotoaparát, mal ho v rámci výskumu použiť s tým, že použitý fotografický materiál mu mal NÚ uhradiť (NÚ-II, 1304/1950). Pretože sa výskum konal v oblasti, ktorá sa využívala ako vojenský výcvikový priestor, musel sa každý výskumník písomne zaviazat', že nebude fotografovať alebo kresliť vojenské objekty, pretože v súhlase na vykonanie výskumu, vydanom Veliteľstvom 4. oblasti, bolo uvedené, že „fotografovanie vojenských zariadení sa nedovoľuje“ (NÚ-II, 1728/1950). Z výskumníkov zhotovovala fotografickú dokumentáciu iba S. Kovačevičová. Od 19. do 26. apríla 1950 pracoval pre výskumný tím fotograf Jozef Nový z vydavateľstva Práca. Nemal však „bleskové žiarovky“ (Blitzlampy) na fotografovanie interiérov, napríklad „vzácných objektov, „čiernych“ izieb“ (NÚ-II, 1728/1950). V poslednej etape výskumu nemohol pre nepriaznivé počasie fotografovať a preto ho vedúci uvoľnil. Fotograficky sa dokumentovali objekty a predmety, prejavy spoločenského, rodinného, náboženského života a pod. S. Kovačevičová zhotovovala najmä dokumentárne fotografie odevu (NÚ-II, 2208/1950). Fotografovala ho v autentických aj v inscenovaných situáciách, v ktorých ho mali oblečený nielen obyvatelia skúmaných obcí, ale aj členovia výskumného tímu (J. P).

Pri obrazovej dokumentácii interiérov, ale i nástrojov, odevu a pod. sa využívala i kresba. V tíme boli dvaja kresliči – študenti Vysokej školy výtvarných umení⁷⁰ a kresby zhotovovali aj niektorí výskumníci. S. Kovačevičová kreslila odevné súčiastky, obuv a ich strihy, A. Polonec nástroje a M. Markuš časti stavieb atď. a to priamo k textu do výskumných hárkov formátu A5.

Spolupráca s Krajským múzeom v Banskej Bystrici, ktorá mala byť zameraná na vytipovanie a zber predmetov pre muzeálnu zbierku, sa nerealizovala. Ojedinelé bolo zaradenie kúskov textilu do výskumných správ A. Kostkovej⁷¹ a S. Kovačevičovej.⁷² Jedna z výskumných správ R. Bednárika je konvolútom archiválií, ktoré zozbieral v teréne.⁷³

Taktiež sa neuskutočnila filmová a zvuková dokumentácia piesní, tancov a zvykov, na ktorej sa mal podieľať Štátny ústav pre ľudovú pieseň, Československý rozhlas a Slovenská filmová tvorba alebo Dokumentárny film. O jej realizácii však NÚ i F. Poloczek uvažovali ešte aj po ukončení výskumu. V ďakovanom liste z 24. 5. 1950, ktorý do skúmaných obcí poslal NÚ, bolo uvedené: „O rozhlasovom vysielaní a filmovaní niektorých zvykových scén alebo piesní vo Vašej obci upovedomíme Vás osobitne. Zatiaľ nech sa účinkujúci pripravujú a zdokonaľujú“ (NÚ-II, 1983/1950). F. Poloczek v závere stručného zhrnutia výskumu piesní a tanca uviedol, že „ich sfilmovanie ako i nahranie piesní sa uskutoční koncom júna t. r. [...]“ (NÚ-II, 2208/1950).

Po odchode z oblasti výskumu mal výskum špecifickou formou pokračovať aj v Bratislave. Mužovi z Horného Tisovníka, ktorého počas výskumu vytipovali ako dobrého rozprávača, poslal prednosta vedeckých ústavov SAVU, na základe podnetu riaditeľa NÚ, list: „Dňa 25. apríla 1950 navštívila Vás skupina národopisných pracovníkov z Národopisného ústavu. [...] S riaditeľom Národopisného ústavu [...] dohodli ste sa tak, že na pozvanie prídete do Bratislavy, navštívite našu Akadémiu a podáte nám rôzne vysvetlenia o živote ľudu u Vás. [...] Príd'te oblečení do kroja, pekne vystrojený aj s opaskom a v krpcách [...]“ (NÚ-II, 1984/1950). Či sa stretnutie uskutočnilo, zachované dokumenty neuvádzajú.

: výsledky a ich publikovanie

Výsledkom výskumu bol súbor 40 výskumných správ, ktorý je dnes uschovávaný v Archíve textov Ústavu etnológie SAV, pričom viaceré výskumné správy obsahujú aj kresby.⁷⁴ V správach sú údaje z tematických oblastí koristné hospodárstvo, poľnohospodárstvo, ovocinárstvo, chov včiel, pastierstvo, chov oviec, miery a váhy, sezónarstvo, spracovanie textilných surovín, textil a odev, spracovanie dreva a kovu, hrnčiarstvo, nástroje, staviteľstvo, interiér, spoločenský život, zvyky výročné, rodinné, vedomosti, názory a predstavy o svete, liečenie, hygiena, ústna slovesnosť – rozprávky, piesne. Ďalším výsledkom bol súbor asi 300 piesní s nápevmi a záznamov 12 tancov (NÚ-II, 1728/1950, 2208/1950).⁷⁵ K výsledkom možno zaradiť aj krátke texty R. Bednárika, S. Kovačevičovej, M. Markuša, J. Mjartana a F. Poloczeka, ktoré boli prezentované pri hodnotení výskumu dňa 19. mája 1950 (NÚ-II, 2208/1950). Okrem informácií o metodologickej stránke skúmania obsahujú niektoré z nich aj zistenia z terénu. Spôsob prezentácie umožňuje sledovať, do akej miery sa pridržiavali východiskového metodického pokynu, podľa ktorého mal výskum hmotnej kultúry „vychádzať zo skúmania stavu výroby v patričnom kraji.“ (NÚ-II, 1029/1950).

M. Markuš, hoci skúmal interiér a stravu, v zhrnutí výsledkov najskôr uviedol celkovú charakteristiku kultúry oblasti. Podľa neho bola založená na miešaní a prelinaní prvkov kultúry pastierov, drevorubačov, Maďarov, Slovákov, čo dokladoval príkladmi z hmotnej kultúry i folklóru.⁷⁶ V intenciách tematického zamerania marxistickej etnografie na „hlavné vrstvy rozličných období historického vývinu nášho ľudu“ (MELICHERČÍK 1950: 30), a to aj v spojitosti s feudálnym útlakom, podľa Markuša „osudy dávneho poddanstva a z toho sa vyvinuvší ďalší vývoj najlepšie a najmarkantnejšie možno sledovať práve na vývoji interieru a zovňajška domu“.⁷⁷ Pri interpretácii výsledkov skúmania stravy vychádzal zo štruktúry jedálneho lístka, sledovania jej archaických prvkov a z jej vzťahu

k aktuálnym sociálnym podmienkam.⁷⁸ V súhrne A. Polonca, ktorý sledoval získavanie a spracovanie surovín a potravy, sa striedali porovnania údajov zo skúmanej oblasti s jeho poznatkami z ostatného územia Slovenska⁷⁹ s konštatovaniami existencie prvku kultúry na skúmanom území.⁸⁰ Bližšie sa venoval voštinárstvu a valchám, ktoré označil za „rázovité poloremeslá“ a mlynárstvu, v ktorom „vybadal rôznosť foriem, čo sa týka praktičnosti – vlastnej vynaliezavosti [...]“. J. Mjartan zvyky, na základe skúmania „zvykoslovnia [...] a jeho súvislosti s hospodárskym životom“, rozdelil do dvoch skupín: „1/ sú tu zvykoslovné motívy ešte dnes živé, ktoré majú napomáhať prosperitu hospodárskeho podnikania [...] sú teda quasi organickou súčasťou pracovného procesu. [...] 2/ Ďalšiu skupinu tvoria motívy, ktoré majú chrániť samého človeka [...]“. Súčasne konštatoval, že „hospodársky a kultúrny pokrok, znalosť objektívnych činiteľov úspechu a neúspechu pri hospodárskom podnikaní zoslabuje existenčnú bázu zvykom, kultovým aktom a poverám“. Všimol si aj odlišnosť funkcií zvykov v generačných skupinách: „[...] staršia generácia zachováva si zvykoslovných aktov viac, verí im [...]. Lenže mladšia generácia prestáva už zvykom veriť, [...] pre ňu majú skôr funkciu zábavnú [...]“ (NÚ-II, 2208/1950). Okrem uvedených konštatovaní, ktoré možno spájať s vplyvom marxizmu, uviedol Mjartan aj zistenia, že „severné obce Novohradu [...] sú oblasťou so stránky zvykoslovnej zachovalejšie“ a že „ukázalo sa, že najmä na lazoch je bohatý materiál.“ (NÚ-II, 1728/1950). To naznačuje, že v centre jeho pozornosti boli predovšetkým staršie vývojové formy roľníckej kultúry a nie celý jej súdobý komplex. R. Bednárík v krátkom súhrne uviedol iba údaje o existencii „niekoľkých typov domov a bývania“ v Lešti a Turom Poli, formulované zväčša veľmi všeobecne až triviálne.⁸¹

O výsledkoch výskumu folklóru poskytuje informácie len rukopisný súhrn F. Poloczeka, sústreďujúceho sa na tanec a piesne. Na základe „štrukturálnych znakov“ piesní charakterizoval kultúru oblasti,⁸² v ktorej boli zaznamenané. Väčšinu zapísaných tancov považoval za vhodný porovnávací materiál, pretože sa vyskytovali aj v iných oblastiach Slovenska.

Piesne z Turieho Poľa, spracované do formy piesňovej monografie,⁸³ vyšli v roku 1952 v druhom zväzku publikácie Slovenské ľudové piesne, redigovanom F. Poloczekom (Slovenské ľudové piesne 1952). Súbor piesní, ktorý uvádza krátka charakteristika lokality, je publikovaný v kontexte marxisticky vysvetľovaného historického vývoja.⁸⁴ Objavuje sa tu nejasnosť v datovaní 34 zápisov piesní, ktoré boli podľa uvedeného časového údajaja zapísané v roku 1952, hoci poslední obyvatelia Turieho Poľa odchádzali z obce 16. mája 1951 (KAMASOVÁ 2001: 79).

Druhým publikačným výstupom z výskumu v okrese Modrý Kameň v roku 1950, bola štúdia S. Kovačevičovej Ľudový textil v hornom Novohrade (KOVAČEVIČOVÁ 1953). Vznik štúdie bol ohlásený ako samostatná úloha S. Kovačevičovej v materiáli Plán úloh a práce Ústavu na III. štvrtrok 1950 zo dňa 27. 6. 1950 (NÚ-II, 2515/1950). Skutočnosť, že zo všetkých výskumných tém bola na publikovanie vybraná ako jediná práve téma tradičného odevu a textilu, možno vysvetliť najväčšou kvantitou údajov, ktoré S. Kovačevičová sústredila, i najprepracovanejšou metodikou ich zberu a spracovania. Treba však pripomenúť, že úloha napísať štúdiu vznikla v ten istý deň, v ktorom NÚ deklaroval príklon k marxizmu ako toereticko-metodologickému základu národopisu (NÚ-II, 2675/1950) a v rámci Plánu úloh a práce Ústavu [...] si ako jednu z hlavných úloh určil venovať zvláštnu pozornosť „tým složkám ľudovej tvorivosti, ktoré možno zhodnotiť, využiť a zapojiť do úloh päťročnice“, medzi ktoré bol zaradený aj textil (NÚ-II, 2515/1950). Cieľom výskumu, počas ktorého S. Kovačevičová získala materiál k štúdii, bolo „pochopiť prechod dediny z prežitkov feudalizmu do kapitalizmu a ilustrovať tento

prechod textilnými výrobkami a dokumentovať závislosť bázy ekonomickej a sociálnej s výrobou textilnou [...]“(NÚ-II, 2208/1950).⁸⁵ Naplneniu tohto cieľa sa venovala koncentrovane v poslednej kapitole, nazvanej Vývin novohradského textilu (Triednosť a pokrokové umelecké tradície). Ostatné kapitoly majú skôr charakter monografie, spracovanej prístupom blízkym metóde funkčného štrukturalizmu.⁸⁶ Hoci text štúdie bol napísaný najneskôr do polovice roku 1951,⁸⁷ publikovaná bola až v roku 1953, v prvom čísle časopisu Slovenský národopis. Dôvodom bola okolnosť, ktorá dokresľuje dobovú situáciu: pretože text obsahoval údaje, získané výskumom, realizovaným so súhlasom MNO a v oblasti, ktorá sa stala vojenským priestorom, redakcia časopisu štúdiu poslala na MNO na schválenie. Až po roku alebo dvoch prišla z MNO odpoveď, že im vec na rozhodnutie nepatrí (KOVÁČEVIČOVÁ 2001: 121).

Interpretácie a publikovanie výsledkov výskumnej akcie naznačujú, že marxizmus sa v druhej polovici roku 1950 stal súčasťou teoreticko-metodologických východísk slovenského národopisu. Nebol však jediným a výlučným smerovaním odboru, ale existoval spojený v rozličných formách s teoretickými prístupmi a metódami, využívanými v slovenskom národopise v 40. rokoch 20. storočia. Aplikácia marxistických východísk často ostávala v deklaratívnej polohe. Ich začlenenie do vedecko-výskumnej činnosti bolo efektívne u tých predstaviteľov národopisnej vedy, ktorých teoreticko-metodologické zameranie bolo jasné a jednoznačné už v dobe pred vstupom marxizmu do slovenského národopisu (napríklad u S. Kovačevičovej a A. Melicherčíka ako predstaviteľov funkčného štrukturalizmu). V spojitosti s nástupom marxizmu konštatovala S. Kovačevičová, že „prenikanie ideológie do výskumu pôsobilo aj na rozkolísanie metód vyhodnocovania a preto veľká časť výskumov ostala nevyhodnotená len ako dokumentačný doklad v archíve ústavu“ (KOVÁČEVIČOVÁ 1994: 77). Publikovanie výsledkov výskumu v okrese Modrý Kameň naznačuje, že pravdepodobne nešlo o rozkolísanosť vyhodnocovacích metód, ale že metodika sústreďovania a spracovania neumožňovala väčšinu údajov zasadiť do marxistických interpretačných rámcov.

Záver

Komunistický prevrat v roku 1948 priniesol ideologizáciu spoločnosti, ktorej súčasťou bolo presadzovanie marxizmu ako teoreticko-metodologického základu národopisnej vedy na Slovensku.⁸⁸ Prvým formálnym prejavom tohto procesu bola I. celoštátna konferencia československých národopiscov v Prahe v roku 1949. Pokým až do IX. zjazdu KSS v apríli 1950 bol marxizmus iba jednou z alternatív smerovania slovenského národopisu, jeho jediným, oficiálne deklarovaným teoretickým východiskom pre pracovníkov NÚ SAVU sa stal v júni 1950. Na základe štúdia politických dokumentov z IX. zjazdu KSS sa vtedy oficiálne prihlásili k prepracovaniu svojho odboru na základe marxizmu za pomoci sovietskej etnografickej vedy. Aj napriek deklarovaniu prechodu slovenského národopisu na pozície marxizmu, nestala sa však sovietska etnografická škola ani v dobe jej intenzívneho a cieľavedomého presadzovania univerzálnym smerom jeho vývoja disciplíny. Marxizmus existoval spojený v rozličných formách s teoretickými prístupmi a metódami, využívanými v slovenskom národopise v 40. rokoch 20. storočia. Výraznejšie a dlhšie do neho zasahoval marxizmus z pozície štátnej ideológie totalitného komunistického režimu.

Sledovanie prípravy, realizácie a spracovania výsledkov výskumu v okolí Modrého Kameňa v roku 1950 ukazuje, že prihlásenie sa pracovníkov NÚ k marxizmu znamenalo predovšetkým formálne zmeny v organizovaní vedeckej činnosti a v odbornom jazyku (napríklad vo formulovaní tém, vedeckých problémov), menej intenzívne sa prejavovalo

vo výskumných cieľoch, metódach a interpretácii zistení. Prejavom tlaku marxizmu ako štátnej ideológie bolo napríklad spojenie výskumu s udalosťami politického života prostredníctvom záväzkov. Tento „politický rozmer“ vedeckej úlohy sa často používal ako závažný argument pri jej zabezpečovaní po organizačnej stránke. Fakt, že výskum v okrese Modrý Kameň bol záväzkom k IX. zjazdu KSS, sa napríklad zdôrazňoval v žiadosti o prídely štátstva a obuvi z Povereníctva obchodu a priemyslu i potravín z Povereníctva výživy, v žiadosti na získanie kresliča Pedagogickej fakulty v Bratislave. Ako argument ho vo vzájomnej komunikácii dokonca použili aj dve organizácie v rámci SAVU.⁸⁹ Špecifickým prejavom vplyvu štátnej marxistickej ideológie na výskumníkov bola účasť etnografickej skupiny na oslavách 1. mája „v okresnom sídle, čo však bolo aj zo študijného stanoviska zaujímavé, lebo tu defilovalo obyvateľstvo z celého okresu“ (NÚ-II, 1728/1950).

Prenikanie marxizmu do disciplíny etnológie sa prejavilo aj v retrospektívnom hodnotení spomenutej výskumnej akcie. V dobe prípravy bol výskum označený ako „normálny jarný výskum novohradského kraja“ (NÚ-II, 1029/1950) a po ukončení ho jeho vedúci nazval „všestranným národopisným výskumom“ (NÚ-II, 1695/1950). V rokoch 1950-1951 bola ako ústredná téma pre etnografické oddelenie NÚ určená veľkorodina a pre folkloristické oddelenie „výskum odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii“. Výskum v roku 1950 v okrese Modrý Kameň bol v roku 1955 interpretovaný ako akcia, ktorá sa uskutočnila „v súvislosti s uvedenými témami“ (PODOLÁK 1955: 430). V 70. rokoch 20. storočia zaradil J. Mjartan tento výskum medzi informačné prieskumy, realizované v rámci „výskumu kultúry na družstevnej dedine“ (MJARTAN 2006: 230).

Na otázku z úvodu tohto textu, či nová orientácia slovenského národopisu bola naozaj tým, čo táto disciplína hľadala a či bola skutočne výsledkom hľadania, možno odpovedať, že v sledovanom období národopis i pracovníci NÚ predovšetkým hľadali spôsoby ako sa vysporiadať s politickým tlakom a presadzovaním ideológie marxizmu. Pragmaticky zvolili spôsob priameho útoku a k marxizmu sa prihlásili dokonca skôr ako k tomu svojich pracovníkov vyzvalo vedenie SAVU. Avšak tento ani ostatné kroky, hoci boli v súlade s princípmi marxistickej vedy, neuchránili NÚ od jeho začlenenia do Historického ústavu SAVU vo forme Národopisnej sekcie v roku 1951.

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0041/08 Etnológia na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. Dejiny vedeckého myslenia, ktorý bol riešený v Ústave etnológie SAV v rokoch 2008-2010.

POUŽITÁ LITERATÚRA A PRAMENE

- ČERNÍK, J. – KMEŤ, S.: Dejiny obce. In: Kmeť, S. a kol.: *Lešť. Monografia obce vyst'ahovanej v roku 1951*. Bratislava : Vojenská informačná a tlačová agentúra MO SR, 1996, 11 – 27.
- ELKS-1,2 1995 pozri Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska [...] 1995.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, 2. 2 zv. J. Botík, P. Slavkovský (ed.). Bratislava : Veda, 1995.
- Encyklopédia Slovenska. I. zväzok. A – D. Bratislava : Veda, 1985.
- Encyklopédia Slovenska. III. zväzok. K – M. Bratislava : Veda, 1979.
- Encyklopédia Slovenska. V. zväzok. R – Š. Bratislava : Veda, 1981.
- ES pozri Encyklopédia Slovenska [...]

- FERENCOVÁ, M.: Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, č. 2, 104 – 133.
- HORVÁTH, P.: Historický ústav SAV v rokoch 1943 – 1953. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. O. Pöss (ed.). Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, 69 – 74.
- HORVÁTHOVÁ, E.: Hlavné smery a činnosť Národopisného ústavu SAV od založenia Slovenskej akadémie vied. In: *Slovenský národopis*, 21, 1973, 169 – 181.
- KAMASOVÁ, M.: Z histórie obce. In: Kamasová, M. – Selská, Š.: *Turie Pole. Návraty do minulosti*. Modrý Kameň : Ján Mráz, 2001, 8 – 80.
- KAMENCOVÁ, L.: Vznik a činnosť SAVU. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. O. Pöss (ed.). Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, 29 – 34.
- KLAČKA, J.: Prerastanie SAVU do SAV. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. O. Pöss (ed.). Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, 41 – 48.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: Ľudový textil v hornom Novohrade. In: *Slovenský národopis*, 1, 1953, 53 – 105.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: K začiatkom národopisného bádania v SAVU. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. O. Pöss (ed.). Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, 75 – 80.
- KOVAČEVIČOVÁ-ŽUFFOVÁ, S.: *Preskakovanie polienok*. Bratislava : Logos, 2001.
- MELICHERČÍK, A.: Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. In: *Národopisný sborník SAVU*, 9, 1950, 25 – 36.
- MELICHERČÍK, A.: Sovietska etnografia – náš vzor. In: *Národopisný sborník SAVU*, 10, 1952, 5 – 23.
- MJARTAN, J.: Z minulosti Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied. (Úvod napísal a do tlače pripravil Peter Slavkovský). In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, č. 2, 214 – 257.
- MRUŠKOVIC, Š.: K dejinám spolupráce Slovenského národného múzea v Martine a Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, č. 2, 174 – 191.
- PEŠEK, J.: Roky 1945 – 1989 v Československu a na Slovensku: od skončenia vojny cez dlhé roky totality k demokratickej revolúcii. In: Profantová, Z. a kol.: *Hodnota zmeny – zmena hodnoty*. Bratislava : Ústav etnológie SAV – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2009, 13-33.
- PODOLÁK, J.: Desať rokov slovenského národopisu (1945 – 1955). In: *Slovenský národopis*, 3, 1955, 421 – 450.
- POPELKOVÁ, K.: *Národopisný ústav SAVU v období 1946–1951 (Výskumná správa)*. 2008. AT ÚEt SAV, inv. č. 1451.
- Rozhovor s Boženou Filovou, riaditeľkou Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied v rokoch 1958–1989. In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, č. 1, 207 – 245.
- Slovenské ľudové piesne. Sväzok II*. Fr. Poloczek (red.). Bratislava : SAV, 1952.
- Soznam obcí na Slovensku podľa administratívneho rozdelenia k 1. septembru 1946. Bratislava : Štátny plánovací a štatistický úrad, 1946.
- URBANCOVÁ, V.: K zameraniu slovenskej etnografie v rokoch 1946 – 1977. In: *Slovenský národopis*, 27, 1979, 103 – 125.
- ZAJONC, J.: Národopisný ústav SAVU (rok 1950) v archívnych dokumentoch Ústredného archívu SAV. 2010. AT ÚEt SAV, inv. č. 1452.
- ZAJONC, J.: Národopisný ústav – rozhovory a spomienky. 2010a. AT ÚEt SAV, inv. č. 1453.

POZNÁMKY:

- 1 Národopisný ústav bol súčasťou Slovenskej akadémie vied (SAV) od roku 1953. Od vzniku (v roku 1946) patril do Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU).
- 2 Označenie etnológia používam ako súčasné označenie disciplíny, hoci počas jej vývoja, spätého s územím Slovenska, mala iné pomenovania. Ak hovorím o etnológii v skúmanom období, používam súdobé označenia národopis alebo slovenský národopis, i termíny etnografia a folkloristika ako pojmy označujúce dve súčasťi národopisu.
- 3 V súdobých prácach sa používalo aj označuje marxizmus-leninizmus, ktorý bol definovaný ako „ucelený systém filozofických, ekonomických a sociálno-politických názorov, ktoré tvoria teoretický základ činnosti revolučných robotníckych strán, stratégie a taktiky boja proti kapitalizmu, za socialistickú revolúciu, za vybudovanie socialistickej spoločnosti“ (ES-III 1979: 508). V texte však používam len jednoduché označenie marxizmus. Pritom sa opieram o názor, že možno hovoriť len „o určitej forme marxizmu“. Marxizmus nemožno považovať za ucelenú teóriu alebo ideológiu, pretože v ňom existujú vedľa seba mnohé interpretácie Marxovho diela a teórie, ktoré naň v rôznej miere nadväzujú, prípadne ho sčasti kritizujú a niektoré si dokonca protirečia (WORSLEY, P: Marx and Marxism. Revised edition. London and New York : Routledge, 2002, 1-9; citované podľa FERENCOVÁ 2006: 105).
- 4 Príspevok vychádza z referátu s názvom Kolektívny terénny výskum v národopise: na príklade výskumu obcí v okrese Modrý Kameň v roku 1950, predneseného na medzinárodnej konferencii Etnológia a komunistická ideológia štátu v druhej polovici 20. storočia v Bratislave dňa 2. 6. 2010.
- 5 V súdobých dokumentoch je akcia označovaná ako výskum v okrese Modrý Kameň.
- 6 Tieto dokumenty, uložené v Ústrednom archíve SAV v Bratislave, som skúmal v rokoch 2008 a 2010. Výsledky výskumu sú spracované do výskumnej správy (ZAJONC 2010). Opieram sa aj o výsledky archívneho bádania Kataríny Popelkovej (PEPELKOVA 2008). Pri koncipovaní textu som vychádzal z výskumných správ, ako prameň údajov je však uvedený archívny dokument uložený v Ústrednom archíve SAV. Obidva výskumy sa uskutočnili v rámci projektu VEGA č. 2/0041/08 Etnológia na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. Dejiny vedeckého myslenia, ktorý bol riešený v Ústave etnológie SAV v rokoch 2008 – 2010.
- 7 Ide o 39 výskumných správ, uložených v Archíve textov Ústavu etnológie SAV (ďalej AT ÚEt SAV) v Bratislave.
- 8 Ide o príspevky a materiály Podolák 1955, Horváthová 1973, Kovačevičová 1994, Kovačevičová 2001, Ján Mjartan 2006, Rozhovor 2006, Urbancová 1979.
- 9 V roku 2010 som realizoval rozhovory s PhDr. Vierou Gašparíkovou, DrSc. (v texte V. G.), PhDr. Vierou Nosál'ovou, CSc. (rodenou Brychtovou; V. N.) a prof. PhDr. Jánom Podolákom, DrSc. (J. P.). Prepisy rozhovorov sú uložené v AT ÚEt SAV (Zajonc 2010a).
- 10 O tom pozri štúdiu G. Kiliánovej a K. Popelkovej v tomto čísle Slovenského národopisu.
- 11 V roku 1950 je uvedená ako asistentka (Ústredný archív SAV, Fond SAVU, N-2, Národopisný ústav II., inv. číslo 63, číslo krabice 24, číslo spisu 1029/1950; ďalej uvádzané skrátené ako NÚ-I/NÚ-II, číslo spisu/rok).
- 12 Petra Bogatyriova, ktorý bol „predsedom Folklorovej komisie Národopisného ústavu Akadémie vied SSSR“ a viedol „folkloristickú stolicu Moskovskej univerzity“ požiadali v roku 1945 o prijatie „predsedníctva novozriadeného NÚ SAVU“ listom vedeckí pracovníci SAVU na IV. konferencii vedeckých ústavov SAVU. List obsahoval aj vysvetlenie, že „predseda dozerá na ideovú (odbornú) stránku vedenia bádateľských a iných prác vo svojom vedeckom ústave a dbá o dodržanie pracovného plánu. Funkcia predsedu je v zásade čestná.“ S návrhom súhlasilo aj

- Povereníctvo pre školstvo a osvetu (NÚ-I 815/1946-II). Bogatyriov prijatie funkcie oznámil listom z 18. 3. 1946 (NÚ-I, 994/1946-II).
- 13 Predseda mal na starosti predovšetkým vedecko-výskumný a riaditeľ vedecko-organizačný úsek pracoviska (HORVÁTHOVÁ 1973: 170).
 - 14 Dňa 27. 3. 1947 oslovil R. Žatko listom Správu SAVU, aby požiadala o prijatie funkcie zástupcu predsedu NÚ A. Melicherčíka, lebo „tým by sa uspokojivo vyriešila otázka ideového vedenia a usmerňovania práce v NÚ“, ktorý to doteraz postrádal. Dôvodom bola „vzdialenosť miesta účinkovania doterajšieho predsedu“ P. Bogatyriova a nedostatok kontaktu s ním (NÚ-I, 597/1947-II). Melicherčík listom z 1. 6. 1947 oznámil, že od jesene 1947 prijíma funkciu predsedu NÚ (NÚ-I, 1045/1947-II). Úradný správca SAVU mu 22. 12. 1947 oznámil, že ho poveruje vykonávaním funkcie predsedu NÚ od 1. 1. 1948. Žiadal ho, aby sa funkcie bezodkladne ujal (NÚ-I, 2241/1947-II). Podľa zápisu z porady NÚ dňa 29. 1. 1948 sa A. Melicherčík ujal funkcie zástupcu predsedu NÚ (NÚ-I, 2393/1948). Listom zo 7. 1. 1950, adresovanom SAVU, A. Melicherčík prijal poverenie „vo funkcii predsedu Národopisného ústavu [...]“ (NÚ-I, 88/1950).
 - 15 Nastúpila 2. 1. 1950 a prevzala vedenie oddelenia pre kroj (NÚ-I, 159/1950).
 - 16 Vytvorenie pobočky navrhol A. Melicherčík na pracovnej porade pracovníkov NÚ SAVU dňa 13. 10. 1949 (NÚ-I, 2573/49). Podľa záznamu z 8. 3. 1950 Správny sbor SAVU i Komisia pre vedecké ústavy SAVU zriadenie pobočky schválili (NÚ-I, 867/1950).
 - 17 Pracovná porada NÚ dňa 19. 5. 1950 prijala návrh A. Melicherčíka „rozšíriť a vybudovať folkloristickú sekciu NÚ“ a získať „vedecký dorast do oddelenia folklóru z Prahy /Božena Barabášová, žiačka Chotkova/“ (NÚ-II, 2208/1950).
 - 18 Napríklad v žiadosti o povolenie prázdninového výskumu zbojníckej tradície na Slovensku, realizovaného študentmi národopisu, sa argumentovalo, že „získame takto spolupracovníkov z radov poslucháčov a postupne ich vyškolíme a zapracujeme do výskumných prác a praktík“ (NÚ-II, 1981/1950).
 - 19 SAVU na podnet NÚ požiadal Povereníctvo školstva, vedy a umení (ďalej PŠVU), aby v Školských zvestiach uverejnilo vyhlášku, že „Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied a umení [...] prevádza sústavný výskum slovenskej ľudovej kultúry. Pri tejto činnosti ráta aj na spoluprácu učiteľov všetkých druhov škôl. Kto má o túto prácu záujem, nech sa prihlási priamo na uvedenom Ústave, kde dostane ďalšie pokyny. Úspešná činnosť v národopisnom výskume zhodnotí sa aj ako mimoškolská činnosť“ (NÚ-II, 1933/1950). NÚ reagoval pozitívne aj na individuálnu ponuku učiteľa J. Červenáka z Kostolných Moraviec: „Srdečne Vás vítame v kruhu svojich spolupracovníkov. Napíšte nám, ktorý úsek slovenského národopisu Vás najviac zaujíma, v čom by ste najradšej pracovali a aké máte pracovné plány pre najbližšiu budúcnosť. Upozorňujeme Vás ďalej, že Národopisný ústav SAVU ďalej bude vydávať Národopisný sborník, ktorý doteraz vychádzal v Matici slovenskej. Ak máte súci príspevok, pošlite nám ho.“ (NÚ-II, 1445/1950)
 - 20 Účastníci pracovnej porady, konanej 12. 1. 1950, sa uzniesli, že Národopisný sborník Matice slovenskej „prestane vychádzať po X. ročníku. Nový národopisný časopis, ktorý bude vydávať NÚ SAVU nebude pokračovaním matičného Národopisného sborníka, ale bude odrazom požiadavkov novej spoločnosti na vedecké bádanie a kolektívneho plánovania práce. Preto navrhujeme Správnomu sboru nový názov pre ústavný časopis a to „Slovenská etnografia“.“ V časopise mali byť okrem štúdií publikované, v osobitnej rubrike, aj materiály z vedeckých výskumov. A „keď ústav vzrastie“, mal na publikovanie materiálu vzniknúť nový časopis (NÚ-I, 159/1950). O vydávaní časopisu Slovenská etnografia rokoval NÚ už 13. 10. 1949 (NÚ-I, 2573/1949). Správny sbor SAVU dňa 20. 2. 1950 rozhodol, že „časopis bude mať názov Národopisný sborník, v zátvorke Etnografica Slovaca. Latinský názov má byť vypísaný v

podtitule. Číslovanie ročníkov má nadviazať na Národopisný sborník, ktorý vychádzal v Matici slovenskej.“ (NÚ-I, 913/1950). NÚ požiadal Správny sbor SAVU, aby bol Národopisný sborník tlačенý na polokriedovom papieri, pretože „aj v texte, a nielen na osobitných prílohách bude treba reprodukovat' fotografie, kresby a iné ilustrácie“ (NÚ-II, 1978/1950). Dňa 10. 6. 1950, na základe žiadosti NÚ, prednosta vedeckých ústavov SAVU, nariadil vyhotoviť list v slovenskom, ruskom a francúzskom jazyku, informujúci „vedecké ustanovizne domáce a zahraničné, že [NÚ – pozn. J. Z.] bude vydávať Národopisný sborník, resp. že bude pokračovať v jeho vydávaní po MS“ (NÚ-II, 2207/1950).

- 21 Dňa 14. 1. 1950 písal riaditeľ NÚ SAVU J. Mjartan Správne mu sboru SAVU, že ústav pri svojej výskumnej a publikačnej činnosti „musí mať aj odborne vybudovaný archív negatívov, diapozitívov, fotografií a dok. filmov. Preto už v návrhu na systemizáciu miest v Ústave pamätalo sa na fotografa, filmára a iné odborné technické sily. Pretože NÚ je nateraz v štádiu rozvoja a organizačného budovania, nejaví sa ešte aktuálnou potreba zamestnávať už teraz osobitného fotografa ako trvalú silu. Už aj preto, že niet preňho pracovne, laboratoria a potrebné technické prístroje a zariadenie.“ Pretože trvalé zamestnanie by bolo nerentabilné, ústav hľadal iné možnosti a pripravil návrh dohody s vydavateľstvom Práca (v dokumentoch uvádzané ako podnik „Foto-Práca“). Podľa nej bude mať ústav k dispozícii fotografa na odborné vykonanie prác v teréne i v laboratóriu, prevezme len vyhovujúce fotografie a takto „za veľmi výhodných podmienok začne si budovať fotografický archív.“ Správa SAVU návrh prijala. Do textu zmluvy určila zapracovať doplnok, že pri zhotovovaní kópií pre iných záujemcov je potrebné uviesť, že fotografia je z národopisného archívu SAVU (NÚ-I, 153/1950). Dňa 27. 7. 1950 bol J. Mjartan „v teréne s fotografom SAVU R. Cihom, aby som ho vyskúšal pri fotografovaní národopisných objektov“ (NÚ-II, 2974/1950).
- 22 J. Mjartan sa 19. 1. 1950 obrátil na vedenie SAVU listom, v ktorom uviedol, že ústav potrebuje odborného kresliča „na nakresľovanie alebo prekresľovanie predmetov materiálnej kultúry.“ Najímať trvalú silu by nebolo ekonomické, pretože by nemala stále prácu a okrem toho sa treba presvedčiť, či kreslič „vyhoví špeciálne pre kresby národopisné.“ Dňa 21. 1. 1950 napísal prednosta vedeckých ústavov list na rektorát Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave, aby pre Národopisný ústav z poslucháčov vybrali a doporučili kresliča, „ktorý by mal príslušné odborné znalosti pre dokumentárne kreslenie a smysel pre slovenskú umeleckú tvorbu ľudovú a ľudový ornament.“ (NÚ-I, 235/1950)
- 23 Okrem nadviazania spolupráce s Československým rozhlasom (o tom pozri ďalej) J. Mjartan oznámil 31. 7. 1950 Prezídium SAVU, že pri práci v teréne vyskúšal nahrávaciu aparatúru, ktorú SAVU dodala firma TESLA. Pretože zistil jej závalu, žiada o opravu alebo výmenu, nakoľko aparatúru bude NÚ potrebovať pri výskume na jeseň 1950 (NÚ-II, 2974/1950).
- 24 Listom z 13. 3. 1950 riaditeľ NÚ požiadal Správny sbor SAVU o povolenie kúpiť fotografické aparáty a inú technickú výzbroj: filmová kamera 16 mm, projekčné plátno, zvuková nahrávací aparátúra, elektrický gramofónový prístroj, rádiový prijímač (NÚ-I, 969/1950).
- 25 Napríklad Vydavateľstvo Práca sa v dohode so SAVU zaviazalo, že pre potreby NÚ bude vyhotovovať kontaktné kópie i kópie pre fotografický archív a že jeho fotografické oddelenie „zavedie osobitý archív toho materiálu so súhlasným číslovaním Vášho archívu, aby bolo možné objednať ďalšie kópie“ (NÚ-II, 1329/1950). NÚ žiadal objednať kartotékové lístky s notovou osnovou na archivovanie slovenských ľudových piesní. Spôsob zápisu i archivovania mal byť rovnaký ako v Štátnom ústave pre ľudovú pieseň (NÚ-II, 2005/1950). NÚ sa na rokovaní s Národopisným oddelením pri Štátnom fotometrickom úrade v Prahe (s K. Chotkom a jeho asistentmi) dohodol na jednotných formátoch písomných i fotografických záznamov v NÚ a v Národopisnom ústave, ktorý sa mal vytvoriť pri Československej akadémii v Prahe (NÚ-I,

- 913/1950). Na základe toho požiadal NÚ Prezídium SAVU o povolenie zakúpiť kartotékové a evidenčné lístky a bloky podľa priloženého grafického návrhu (NÚ-I, 968/1950).
- 26 Napríklad 14. 1. 1950 písal riaditeľ NÚ SAVU J. Mjartan Správnemu sboru SAVU, že pri zadovážovaní miestností pre NÚ zistil, že od 1. 3. má dôjsť k likvidácii Osídľovacieho úradu a Fondu národnej obnovy, ktoré sídlia v paláci Kotva a že do miestností sa má nasťahovať Úrad pre mechanizáciu zemedelstva. Ten však má úradné miestnosti vo vedľajšej budove a v Kotve nepotrebuje asi 20 miestností. Pretože o pridelení miestností rozhodoval Sbor povereníkov, J. Mjartan navrhol, aby Správny sbor SAVU požiadal o pridelenie miestností priamo tam (NÚ-I, 158/50). Dňa 5. 4. 1950 riaditeľ NÚ žiadal listom prezídium SAVU – v súvislosti s odchodom pracovníkov NÚ na výskum – o to, aby boli vymaľované a vyčistené dve pracovne NÚ na 3. poschodí budovy SAVU. Steny boli po premokaní stropov vo veľmi zlom stave a „miestnosti aj treba vydezinfikovať (vysíriť), lebo je tam veľa švábov.“ Z predsiene sa mala odstrániť pohovka, „lebo táto je plná ploštic“ (NÚ-II, 1332/1950). PŠVU v decembri 1950 prideliť NÚ šesť miestností v budove Slovenského múzea na Vajanského nábreží (NÚ-II, 5066/1950).
- 27 Československý rozhlas mal podľa predbežných jednaní napríklad poskytnúť „rozhlasový kamion a prevedie nahrávanie ľudových piesní, zvykových scén, rozprávok a nárečových textov“ pre potreby NÚ a Jazykovedného ústavu SAVU za to, že NÚ SAVU urobí výber oblasti, piesní, spevákov, rozprávačov (NÚ-I, 53/1950).
- 28 Povereníkom informácií a osvety bol J. Mjartan vymenovaný za zástupcu SAVU v Poradnom sbore Slovenského edičného závodu Gramofonových závodov n. p. Podľa listu z Povereníctva zo 7. 4. 1950 „úlohou menovaného je rokovať o otázkach nahrávania na gramofonové platne a ich distribúcie, ako aj určovať program slovenského gramofonového nahrávania. Vzhľadom na dôležitosť, akú má gramofonová platňa na verejnosti, je potrebné, aby členovia Poradného sboru schádzali sa na zasadnutiach v najúplnejšom počte.“ (NÚ-II, 1416/1950)
- 29 Na ustanovujúcej porade Sboru pre výskum ľudového tanca a hudobnej kultúry J. Mjartan uviedol, že „Národopisný ústav dohodol spoluprácu Čsl. rozhlasu a Dokumentárneho filmu pri celkovom výskume ľud. kultúry. [...] Pracovné komisie v teréne zistia, čo je potrebné konzervovať a podľa potreby bude zavolaný Rozhlas, Gramofonové závody a Dokumentárny film na prevedenie technických záznamov“ (NÚ-II, 1048/1950). Pretože s Dokumentárnym filmom nebolo možné zrealizovať žiadnu konkrétnu spoluprácu, NÚ sa rozhodol, že „oprobujeme filmovať sami s naším 8 mm aparátom a so 16 mm aparátom od Štátneho pedagogického ústavu.“ Riaditeľ NÚ preto žiadal Povereníctvo informácií a osvety (ďalej PIO) o pridelenie filmového materiálu: „Filmový materiál potrebujeme pre filmovanie slovenských ľudových tancov a hier, ktoré potom použije aj SLUK a poslúžia aj pre vedecké ciele. Súčasne prosíme rezervovať pre potreby SAVU aj 32 mm film zvukový. Dokumentárny film by totižto bol ochotný filmovať aj pre ciele SAVU, ale žiada si materiál, nakoľko jeho zásoby mu stačia len pre napred zaplánované práce“ (NÚ-II, 2374/1950). NÚ požiadal aj Štátny pedagogický ústav o požičanie „filmového aparátu na 16 mm film“ (NÚ-II, 2381/1950).
- 30 Hudobnovedný ústav nebol na základe rozhodnutia Správneho sboru SAVU založený, ale pri NÚ sa mal v oddelení folkloristiky vytvoriť odbor pre výskum ľudovej hudby a tanca. Na porade NÚ dňa 2. 3. 1950 vznikol návrh „o prítelení Štátneho ústavu pre ľudovú pieseň k NÚ pri SAVU a to s celým majetkom a inventárom,“ ktorý by slúžil výhradne NÚ (NÚ-I, 697/1950, 913/1950), čo sa však nerealizovalo. Výsledkom bolo založenie Komisie pre ľudovú pieseň a Sboru pre výskum ľudového tanca a hudobnej kultúry v NÚ.
- 31 Napríklad na ustanovujúcu poradu Sboru pre výskum ľudového tanca a hudobnej kultúry dňa 16. 3. 1950 boli pozvaní zástupcovia Matice slovenskej, Štátneho ústavu pre ľudovú pieseň, Slovenského ľudového umeleckého kolektívu (SLUK), Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity, Štátneho konzervatória, PŠVU, Štátneho pedagogického ústavu, Československého

- rozhlasu, Dokumentárneho filmu a Gramofonových závodov (NÚ-II, 1047/1950) a zúčastnili sa jej aj zástupcovia Národopisnej družiny pri Slovenskom ústrednom výbore Československého zväzu mládeže Lúčnica (NÚ-II, 1048/1950).
- 32 NÚ sa na pracovnej porade 2. 3. 1950 rozhodol požiadať PŠVU „o pridelenie kontroly nad všetkými výskumami národopisného rázu na Slovensku, aby takto mal prehľad na prácach a výskumoch opierajúcich sa o slovenský materiál“ (NÚ-I, 913/1950). Prednosta vedeckých ústavov Jozef Štolc sa preto 14. 3. 1950 listom obrátil na Povereníctvo: „Viacrát sme zistili, že jednotlivci alebo celé skupiny z mimoslovenských krajov konajú na Slovensku archívne a terénne výskumy, zbierajú tu materiál, fotografujú atď. Posledne napr. takýto výskum robily poslucháčky pražskej filozofickej fakulty, ktoré tu zbieraly doklady banického folklóru a nevieme s akým výsledkom. Národopisný ústav SAVU chce mať evidenciu týchto podnikov, aby ich mohol sledovať, nadviazať s nimi spoluprácu a prípadne aj dohodu o výskume. Preto prosíme VII. odbor PŠVU, aby nám takéto prípady láskave oznámil a aby záujemcov o slovenský národopis odkázal na dohodu s Národopisným ústavom SAVU“ (NÚ-I, 966/1950).
 - 33 Usudzujem tak podľa toho, že tieto komisie sú uvedené v pláne činnosti NÚ SAVU na rok 1951, pripravenom v roku 1950 (NÚ-I, 3472/1950).
 - 34 O založenie Sboru požiadali NÚ Matica slovenská a Povereníctvo informácií a osvety (NÚ-I, 863/1950). Podľa A. Melicherčika úlohou Sboru a Pracovnej komisie nemalo byť „podrobné, genetické osvetľovanie tanca; to je vedecké bádanie, ktoré sa uskutoční v rámci oddelenia výskumu ľudového tanca a hudobnej kultúry v Národopisnom ústave SAVU. Pracovnej komisii pripadá úloha výskumom zistiť statický prierez v celkovej tanečnej kultúre dnes na celom Slovensku a vypracovať jednotné názvoslovie a spôsob tanečného zápisu.“ Sbor mal byť pričlenený k folkloristickému oddeleniu NÚ (NÚ-II, 1048/1950).
 - 35 V liste so žiadosťou bolo uvedené že „Národopisný ústav pri výskume Slovenska nemôže vynechať ani ľudovú pieseň, aj túto musí zachycovať a študovať z národopisného hľadiska. Nejde teda len o súpis piesní, ale aj o štúdium ich vývinu, významu a funkcie v danom folklórnom prostredí [...] Za týchto okolností nie je teda nijako tangovaný Št. ústav pre ľudovú pieseň, ktorý má iba súpis ľudových piesní“. Vedením komisie bol poverený externý spolupracovník NÚ František Poloczek, asistent Vysokej školy múzických umení v Bratislave (NÚ-II, 1980/1950).
 - 36 Úlohou komisie malo byť „nadviazať styky so slovenskými múzeami a starať sa o odborné zbieranie, konzervovanie a inštalovanie národopisných zbierok v múzeách a o vybudovanie riadnych študijných depozitárov.“ Vedením komisie bol poverený externý spolupracovník NÚ Andrej Polonec (NÚ-II, 1979/1950). Návrhy zriadiť komisie boli výsledkom porady NÚ dňa 19. 5. a správny zbor oba návrhy 19. 6. 1950 schválil.
 - 37 Okrem toho sa mal prejednávať program činnosti pobočky NÚ v Košiciach, redakčná uzávierka Národopisného zborníka i činnosť muzeálnej komisie (NÚ-II, 2380/1950).
 - 38 V roku 1950 bol Viliam Široký predsedom KSS a Štefan Bašťovanský generálnym tajomníkom KSS (ES-V 1981: 702; ES-I 1985: 158).
 - 39 Ďalej sú uvedené úlohy na realizáciu vyššie uvedeného, založené na vyrovnaní sa „na základe marx-leninizmu [...] s teóriou migračnou“, ďalej s „otázkou vplyvológie“, na zdôraznení „problému tvorivých fondov v našom ľude“, vysporiadaní sa „s otázkou funkčného štrukturalizmu [...], s idealistickým evolucionizmom a najmä buržoáznym nacionalizmom“ (NÚ-II, 2675/1950).
 - 40 Na pracovnej porade dňa 28. 6. 1946 sa NÚ rozhodol „vykonať s pomocou prihlásených poslucháčov filozofie počas vianočných prázdnin výskum ľudových tradícií v mieste ich bydliska: prídu do NÚ, dostanú inštrukcie a dotazník.“ Podľa správy o výsledku akcie z 15. 5. 1947 jedna študentka vyplnila celý dotazník, druhá ho vyplnila len spoločne a ďalší dvaja prihlásení študenti prácu neurobili (NÚ-I, 1772/1946-II).

- 41 Na výskume sa zúčastnili napríklad Rudolf Bednárík, Ján Hanušin, Mária Kolečányi-Kosová, Soňa Kovačevičová, Michal Markuš, Andrej Melicherčík, poslucháči FF SU Anna Kostková, Ladislav Burlas, Stanislav Palička, Ester Plicková (NÚ-I, 2030/1949-II, 2067/1949-II, 2093/1949-II). Výskum sa konal v auguste a septembri 1949. Členovia výskumného tímu navštívili napríklad obce Pozdišovce, Vinné, Klokočov, Kusín, Jovsa, Zbudza, Oreské, Staré, Strážske, Trhovište, Bánovce, Budkovce, Pavlovce, Vysoká, Palín, Senné, Rebrín, Iňačovce, Jastrebie, Čečehov, Vrbovec, Slavkovce (2614/1949; vložené v zložke NÚ-II 1711/1950). Rozhodnutie pokračovať v kolektívnom skúmaní na východnom Slovenska bolo prijaté na pracovnej porade NÚ dňa 20. 10. 1949. Zčať sa malo vo februári. Ale pretože sa na porade objavil názor, že vo východnej časti Zemplína býva v tej dobe zlé počasie, zimný výskum sa mal realizovať v oblasti Košíc. V lete sa mali v júni a septembri skúmať obce v okresoch Michalovce, Sobrance, Vranov, Humenné (NÚ-I, 2685/1949).
- 42 Takto bol výskum označený v zápisnici z porady 15. 3. 1950 (NÚ-II, 1029/1950). O odložení výskumu v okolí Košíc rozhodla porada 12. 1. 1950 (NÚ-I, 159/1950).
- 43 NÚ žiadal o prídela „suchej stravy (konzervy, keks), masti alebo slaniny, mäsa, cukru a zrnkovej kávy“ (NÚ-II, 1141/1950) i manchestrovej látky na šaty, bielizne, flanelu na košele, teplých svetrov alebo vlny na ich zhotovenie, nepremokavej látky na plášte, teplákových súprav, kože a podošiev na pracovné topánky (NÚ-II, 1161/1950).
- 44 V správe o priebehu výskumu J. Mjartan konštatoval, že „najväčší nedostatok sme pociťovali v odeve a v obuvi. Nik nemal špeciálnu výstroj a počasie bolo väčšinou nepriaznivé, často pršalo, čo však zase poslúžilo výskumu, lebo ľudia nemohli odísť na poľné práce“ (NÚ-II, 1728/1950).
- 45 V žiadosti sa jej opodstatnenosť argumentovala aj tým, že „výskum zapadá do Vášho pracovného programu, keďže sa bude skúmať aj ľudový tanec a ľudová pieseň“ (NÚ-II, 1163/1950).
- 46 O vysídlení obcí, ktorých časť katastrálneho územia bola od vzniku Československej republiky v roku 1918 používaná ako vojenský výcvikový priestor (v staršom označení VVT = vojenský výcvikový tábor) s názvom Oremov laz – Lešť, pozri bližšie ČERNÍK – KMEŤ 1996: 18 – 19, 24 – 28, KAMASOVÁ 2001: 79.
- 47 Takto boli obce uvedené v zápisnici z pracovnej porady 15. 3. 1950 (NÚ-II, 1029/50).
- 48 Väčšia časť obcí sa nachádzala v okrese Modrý Kameň. Obce Ábelová, Madačka, Nedelište patrili do okresu Lučenec (Soznam obcí [...] 1946). Obce – okrem Dolných a Stredných Plachtiniec, ležiacich v Honte – patrili do Novohradu. Obce Brusník a Priboj uviedla medzi preskúmanými lokalitami iba S. Kovačevičová (NÚ-II, 2208/1950).
- 49 Ľudvík Baran, ktorý svoju účasť na výskume ponúkol NÚ osobne, sa na ňom však z rodinných dôvodov nezúčastnil (NÚ-II, 1028/1950).
- 50 Rudolf Bednárík bol vtedy stredoškolským profesorom a súčasne externe prednášal národopis na FF SU v Bratislave (ELKS-I 1995: 36).
- 51 V roku 1950 bola Viera Gašparíková študentkou FF SU.
- 52 Michal Markuš bol na výskum uvoľnený PŠVU na žiadosť SAVU. V žiadosti bolo uvedené: „ako je Vám známe, národopisných odborníkov máme veľmi málo a medzi najlepších patrí aj horemenovaný“ (NÚ-II, 1025/1950).
- 53 Ján Podolák bol v roku 1950 študentom Filozofickej fakulty UK.
- 54 Andreja Polonca, riaditeľa Učiteľskej akadémie v Leviciach, na výskum uvoľnilo PŠVU. Prednosta vedeckých ústavov SAVU žiadosť odôvodnil tým, že jeho účasť „by bola veľmi potrebná [...] ako národopisného odborníka“ a že „výskum ľudovej kultúry je naliehavý a národopisných odborníkov je málo“ (NÚ-II, 1025/1950).
- 55 List s ponuku na spoluprácu na tomto výskume bol adresovaný profesorke Jane Kovalčíkovej (NÚ-II, 1026/1950).

- 56 František Poloczek bol prizvaný zo Štátneho ústavu pre ľudovú pieseň (NÚ-II, 1029/1950). Štátny ústav však NÚ oznámil, že berie na vedomie, že sa jeho tajomník zúčastní na výskume ako súkromná osoba (NÚ-II, 1362/1950). Tento postoj bol pravdepodobne reakciou na snahu pričleniť Štátny ústav k NÚ alebo – podľa návrhu J. Mjartana, podaného SAVU – k Hudobnovednému ústavu SAVU po jeho založení (NÚ-I, 697/1950, 863/1950). Sám Poloczek uviedol, že sa na výskume zúčastnil ako asistent Vysokej školy múzických umení (NÚ-II, 2208/1950) v Bratislave.
- 57 Ich mená neboli uvedené.
- 58 J. Mjartan v hlásení Prezidiu SAVU k činnosti technického personálu upresnil, že fotograf z vydavateľstva Práca „nebude v teréne po celý čas výskumu. Každý odborník dá soznam, čo má fotografovať, až po prevedenom výskume v jednej oblasti, na to sa zavolá, porobí snímky a odíde“. Kreslič, vybraný podľa odporúčania Vysokej školy výtvarných umení, mal byť v teréne dlhšie, pretože kreslenie vyžaduje viac času a „kým jednu prácu naskicuje, pripraví sa mu ďalšia.“ Kameraman z Dokumentárneho filmu, ktorý mal dokumentovať len tance, sa mal výskumu zúčastniť „len na kratší čas podľa potreby, keď už príslušný motív na filmovanie bude preštudovaný a pripravený.“ Pracovníci Československého rozhlasu mali „nahrávať ľudové spevy a hudbu“ (NÚ-II, 1025/1950).
- 59 Anna Kostková bola študentkou národopisu na FF SU (NÚ- II, 2208/1950).
- 60 A. Kostková do 19. 4. (NÚ-II, 1716/1950), A. Melicherčík, V. Brychtová, V. Gašparíková, S. Palička, J. Pátková, J. Podolák do 22. 4. (NÚ-II, 1719/1950, 1712/1950, 1714/1950, 1723/1950, 1724/1950, 1725/1950), S. Kovačevičová do 25. 4. (NÚ-II, 1717/1950), R. Bednárík do 26. 4. (NÚ-II, 1711/1950), F. Poloczek do 1. 5. (NÚ-II, 1726/1950), M. Markuš, A. Polonec do 3. 5. (NÚ-II, 1718/1950, 1727/1950), G. Horák do 4. 5. (NÚ-II, 1715/1950). Ján Mjartan bol v oblasti od 11. 4. do 5. 5. (NÚ-II, 1720/1950).
- 61 List bol adresovaný miestnym národným výborom v obciach, riaditeľom miestnych škôl a evanjelickému a. v. farskému úradu. Oslovené inštitúcie mali poďakovanie tlmočiť obyvateľstvu a „pokiaľ sme niektorým jednotlivcom sľúbili fotografie, ráčte im tlmočiť, že ich dostanú neskôr, lebo ešte nie sú hotové“ (NÚ-II, 1983/1950).
- 62 Výskumom poľnohospodárstva, včelárstva a ovocinárstva sa zaoberal aj poslucháč národopisu S. Palička. AT ÚEt SAV, inv. č. AT0037.
- 63 Zaradenie mier a váh medzi výskumné témy vyplynulo zo snahy o čo najširší tematický záber. J. Podolákovi bola pridelená preto, lebo výskum poľnohospodárstva, ku ktorému inklinoval, bol pridelený A. Poloncovi. V obci Turie Pole sa však J. Podolák zaoberal aj výskumom poľnohospodárstva (J. P.).
- 64 Podľa rozdelenia tém z 15. 3. 1950 mali tanec skúmať C. Zálešák alebo J. Kovalčíková (NÚ-I, 1029/1950).
- 65 Nie je však jednoznačne isté, že formulácie vznikli na pôde NÚ. Listami sa na príslušné inštitúcie, na podnet riaditeľa NÚ Jána Mjartana, obracal prednosta vedeckých ústavov Jozef Štolc.
- 66 Tieto písomné materiály, ktoré vypracovali R. Bednárík, S. Kovačevičová, M. Markuš, J. Mjartan, A. Polonec, tvoria súčasť dokumentu Zápisnica pracovnej porady dňa 19. mája 1950 (NÚ-II, 2208/1950).
- 67 Z prameňa nie je jasné, či študovala muzeálne exponáty alebo ich publikované zobrazenia.
- 68 „Kým väčšina doterajších výskumov vychádzala z predpokladu, že ľud sám nesmie vedieť, čo výskum sleduje a treba sa takticky od neho dozvedieť, teraz sme zvolili cestu inú. Kládli sme dôraz na to, aby ľud vedel o význame celého podujatia, čo ním sledujeme, prečo ho robíme. Tento postup sa ukázal byť veľmi správnym. Ľudia nás neprijímali s nedôverou, uzavreto a hanblivo,

- naopak, radi a ochotne nám všetko poukazovali, vysvetlili [...], často nás sami upozorňovali na predmety, ktoré považovali za dôležité, poinformovali o dobrých rozprávačoch, zorganizovali niektoré zvykoslovné scény, hry a pod. Ukázalo sa teda, že dnes už netreba s ľuďom zaobchádzať ako s národopisným objektom, lež uvedomiť ho a zapojiť do spolupráce“ (NÚ-II, 1728/1950)
- 69 M. Markuš napríklad rekonštruoval „bytovú kultúru feudálnym pántvom utlačeného poddanstva“ (NÚ-II, 2208/1950).
- 70 Dušan Oravec bol na výskume 12. – 22. 4. a Milan Gašpar 19. – 26. 4. 1950. Podľa J. Mjartana „prvý sa osvedčil ako pilný a dobrý realistický kresliar, druhý mal nábehy na vlastné „umelecké“ zábery a v plnej miere nevyhovoval, takže nabudúce výskumy naňho nerátame“ (NÚ-II, 1728/1950).
- 71 AT ÚEt SAV, inv. č. AT0009.
- 72 AT ÚEt SAV, inv. č. AT0011.
- 73 AT ÚEt SAV, inv. č. AT0042.
- 74 Autor a počet jeho výskumných správ: R. Bednárík 1, V. Brychtová – S. Palička 1, V. Gašparíková 1, A. Kostková 4, A. Kostková – S. Kovačevičová 1, S. Kovačevičová 22, M. Markuš 5, J. Mjartan 2, J. Podolák 1, A. Polonec 2.
- 75 Uloženie súboru zápisov piesní a tancov v súčasnosti mi nie je známe.
- 76 „Zisťujeme reminiscencie dávneho pastierstva a ich miešanie s novohradskými zvláštnosťami, ako na príklad drevorezbárskych naturistov /ezermešteri/, upomínajúcich na dávne obyvateľstvo veľkých lesov. [...] Na juhu býva [...] etnická skupina Maďarov, Palovcami zvaná. [...] ich folklor je poprepletaný slovenskými prvkami, – na druhej strane zas u Slovákov pozorujeme maďarské vplyvy v hmotnej kultúre“ (NÚ-II, 2208/1950).
- 77 Ďalej pokračoval: „Z dávneho jednodielneho domu (v ktorom bývalo 4-5 rodín), len za mnohé dlhé desaťročia po oslobodení poddanstva (cca. na zač. XX. st.) vzniká dvojdielny dom, – lebo vývoj je spomalený s emigráciou. Aj tu vidíme, že oslobodenie z poddanstva bolo len na papieri, lebo život v skutku ostal nezmenený.“
- 78 „Sociálne pomery novšie za zlepšily v dosledku jednodetného systemu preto aj strava dnešnej generácie už je lepšia.“
- 79 Porovnania sú zväčša subjektívne, ako napríklad: „Tu je treba vyzdvihnúť, že použitie dreva vo všetkých výrobných procesoch majú takú bohatosť i vývojových foriem, ako málokde nájdeme“.
- 80 „Zvláštnej vývojovej formy zaujíma valaská kultúra, ktorú som asi vyčerpal na študovanom území. Vinárstvo má taktiež výrobnú tak i materiálnu povahu“.
- 81 Napríklad: „Technika stavieb je závislá na teréne“.
- 82 „[...] ide o oblasť, kde sa stretáva roľnícka kultúra s pastierskou.“
- 83 Ide celkovo o 52 piesní, s ktorými boli publikované aj tri fotografie žien v tradičnom odeve. Fotografie boli zhotovené počas výskumu, organizovaného NÚ v roku 1950 (Slovenské ľudové piesne 1952: 9, 309 – 344).
- 84 „My dnes pokračujeme v sbieraní a vydávaní slovenských ľudových piesní, ale naše stanovisko k nim a náš pohľad na ne sa podstatne líši od stanoviska našich predchodcov. [...] Slovenská ľudová pieseň je, ako uvidíme, zvlášť jasným zrkadlom našej sociálnej minulosti, v ktorom sa odráža celá mentalita ľudu, vyvolaná sociálnym poriadkom feudalizmu a kapitalizmu“ (ibid.: 6).
- 85 V štúdiu S. Kovačevičová cieľ výskumu neuviedla.
- 86 Ostatné kapitoly mali názvy Ženský odev, Mužský odev, Mužská a ženská obuv, Odevné doplnky, Súčasný pracovný odev, Pracovný odev XIX. a začiatku XX. storočia, Súčasné

sviatočné oblečenie, Sviatočný odev z konca XIX. a zač. XX. storočia, Obradový odev na sobáš, Smútočný odev, Odev detí, Úžitkový a ozdobný textil.

87 V júli 1951 bola S. Kovačevičová z NÚ prepustená (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 77).

88 Pod ideologizáciou spoločnosti rozumiem všeobecné presadzovanie marxizmu v spoločnosti. Marxizmus ako štátnu ideológiu presadzovala komunistická strana, vystupujúca v úlohe „štátostrany“ (PEŠEK 2009: 16).

89 V žiadosti, adresovanej Štátnemu ústavu pre ľudovú pieseň, o bezplatné požičanie auta na terénny výskum v okolí Modrého Kameňa, sa o. i. uvádzalo, že výskum sa koná „v rámci záväzkov k IX. sjazdu KSS“ (NÚ-II, 1163/1950). Štátny ústav pre ľudovú pieseň žiadosti nevyhovel, „keďže náš ústav v tom istom čase podniká 3 exkurzie do terénu za účelom zapisovania a nahrávania ľudových piesní, ktoré budú tvoriť časť materiálu II. zborníka Slovenských ľudových piesní. Tento zborník je záväzkom nášho ústavu k IX. sjazdu KSS“ (NÚ-II, 1362/1950).

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: sap@sappress.sk

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sappress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 58, 2010, Number 4

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: sap@sappress.sk

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303
EV 3355/09

MIČ 49 616
